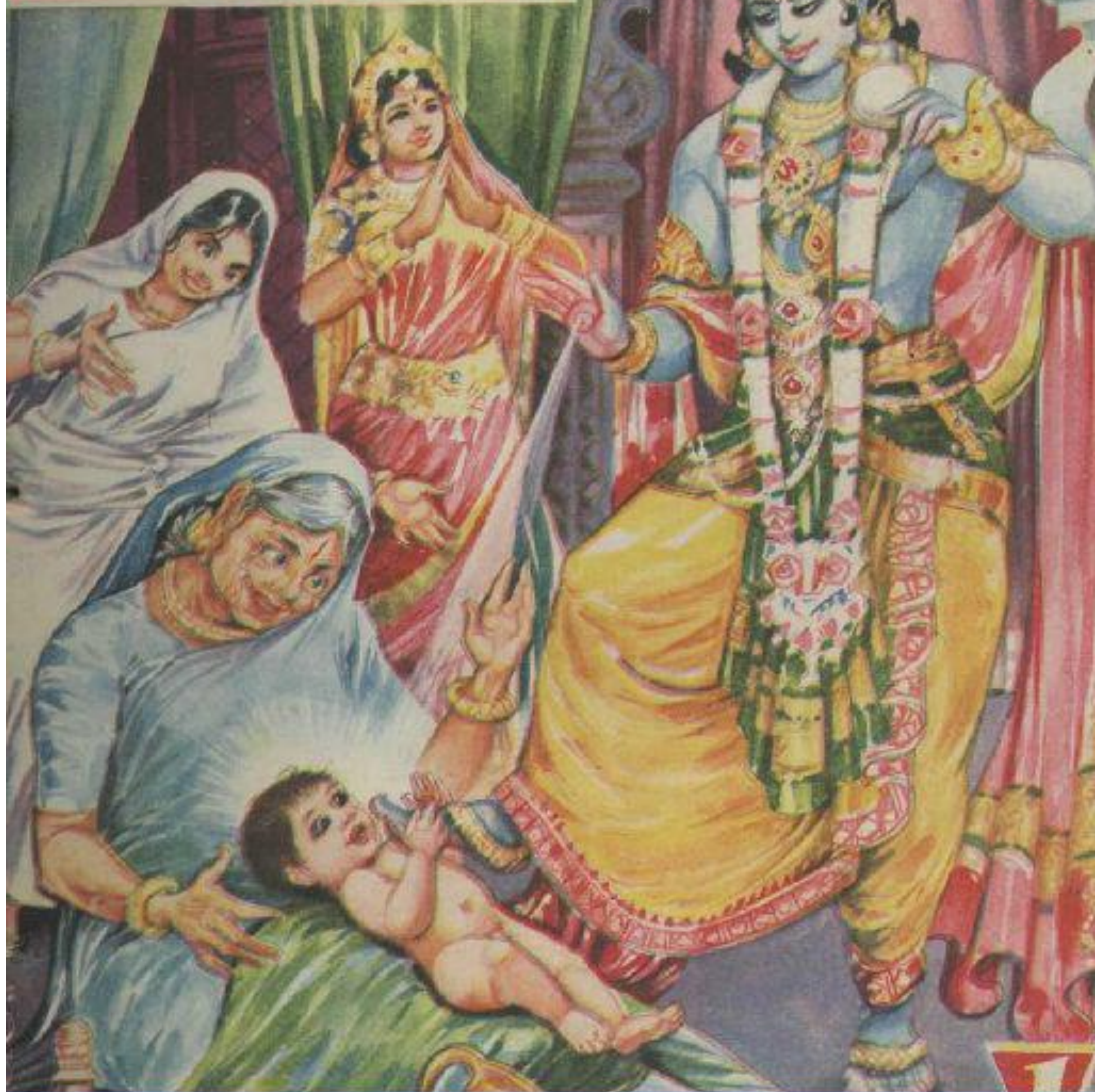
चांदोबा

जुलै १९७४

अमरवाणी

विद्या विवादाय, धनम् मदाय
शक्तिः परेषाम् परिपीडनाय
खलस्य; साधो विपरीत मेतत्,
ज्ञानाय, दानाय च, रक्षणाय ॥ १ ॥

[दुर्जनाचा विद्याभ्यास हा वादविवाद अर्थात भांडणासाठी धन गर्व व अहंकार हे वाढ होण्यासाठी आणि शक्ती ही इतरांना त्रास देण्यासाठी उपयोगी पडतात तर सज्जनाची गोष्ट निराळी आहे. त्यांचा विद्याभ्यास ज्ञानवृद्धीसाठी, धनदान करण्यासाठी आणि शक्ती इतरांच्या रक्षणासाठी असतात.]

समुद्र मंथने लेभे
हरि लंक्ष्मीम्, हरो विषम् ;
भाग्यम् फलति सर्वत्र,
न विद्या, न च पौरुषम् ॥ २ ॥

[समुद्रमंथन प्रसंगी विष्णूला लक्ष्मी मिळाली तर शंकराला हलाहल विष लाभले. भाग्यात असेल तेच मिळते. विद्या किंवा पौरुष यशस्वी होत नाहीत.]

गुणवंतः क्लिश्यंते प्रायेण,
भवंति निर्गुणाः सुखिनः ;
बंधन मायांति शुकाः
यथेष्ट संचारिणः काकाः ॥ ३ ॥

[गुणी माणसालाच सामान्यपणे कष्ट सहन करावे लागतात. गुणहीनच सुखी होतात; पोपटाला (आयुष्यभर) बंधनात (पिंजऱ्यात) रहावे लागते तर कावळे स्वच्छंदपणे विहार करतात.]

यक्ष पर्वत

[२४]

[वीरपूरच्या राजकन्येला सुरक्षितपणे सोडवून घेऊन येण्याचे वचन खड्गवर्मा आणि जीवदत्त दोघांनी वीरपूरच्या मंत्र्याला दिले आणि मणिभूषण यक्षाने आणलेल्या पडावात बसून यक्षपर्वताकडे निघाले. सूर्यास्ताच्या सुमारास ते नदीकाठावरच्या डोंगराळ प्रदेशात येऊन पोचले. जीवदत्ताने सांगितल्याप्रमाणे मणिभूषणने पडाव किनाऱ्याला लावला. पुढे-]

पडाव किनाऱ्याला लागताच खड्गवर्मा व जीवदत्त पडावातून किनाऱ्यावर उतरले. जीवदत्त मणिभूषणला म्हणाला-"पडाव किनाऱ्यावरच्या कोणत्यातरी दगडाला बांधून ठेव. पडावातली फळे वगैरे तुला हवी तर खा. आम्हांला नकोत मी या दाट अरण्यात शिरून एखादे हरण किंवा रानडुक्कर मिळाले तर पाहतो आणि शिकार करून घेऊन येतो."

ते ऐकून मणिभूषण यक्ष घाबऱ्या मुखाने जीवदत्तकडे पहात म्हणाला-"जीवदत्ता! या डोंगराळ प्रदेशात जाऊ नको. या अरण्यात भयंकर राक्षस राहतात."

"राक्षसांहून भयंकर, मंत्रांतंत्रांची माहिती असलेले असे जे यक्ष त्यांच्याकडे मी जातो आहे, मग मी या राक्षसांना भिऊन कसं चालेल ?" जीवदत्त मणिभूषणला असे व्यंग्योक्तीने विचारीत खड्गवर्माला

म्हणाला–"खड्गवर्मा! मी पाव तासात परत येतो. तू वाळलेल्या काटक्या गोळा करून विस्तव पेटवून तयार ठेव."

जीवदत्त म्हणाला तसा पाव तासात परत आला. त्याच्या खांद्यावर एक हरण होते. त्याला ती शिकार अरण्यात पाऊल टाकतांच दिसली. तोंपर्यंत खड्गवर्माने काटक्या गोळा करून जाळ तयार केला होता.

त्यांनी थोड्याच वेळात त्या हरणाचे कातडे काढून हरण कापले आणि त्याचे मांस भाजत टाकले. मांस भाजताच त्याचा उग्र वास आसपासच्या प्रदेशात पसरला. तो वास आल्यावर एक राक्षसीण दोन्ही

अरण्यातून बाहेर येऊन ओरडली–"नर-वास! मानव वास!"

राक्षसिणीला पाहतांच खड्गवर्माने चट-दिशी उभा राहून आपली तलवार उपसली आणि तिच्या अंगावर धावणार तेवढ्यात जीवदत्तने त्याला थांबविले आणि राक्ष-सिणीला म्हणाला–"तू राक्षसीणच आहेस ना की राक्षसिणीचे रूप घेऊन आलेला यक्ष आहेस? या बाजूने तुला नरवासा-बरोबर चांगल्या भाजलेल्या हरणाच्या मांसाचा वास सुद्धां आला असेल! तो वास नाही वाटतं तुझ्या नाकांच्या भोकांतून आत शिरला?"

राक्षसिणीला एका सामान्य मानवदेह-धारी प्राण्याकडून अशा उर्मट प्रश्नाची अपेक्षा नव्हती. म्हणाली–"कोण रे तू? मनुष्य असून मला भिऊन पळून जायचे सोडून असा उर्मटपणाने प्रश्न विचारतो आहेस?"

राक्षसीण ते म्हणाल्याबरोबर खड्गवर्मा उडी मारून तिच्या अंगावर धावला व तिच्या झिज्या धरून ओढू लागला. तो तिच्या पोटात तलवार खुपसणार इतक्यात जीवदत्तने पुढे होऊन त्याचा हात धरला व आपली मंत्रवलेली कुबडी राक्षसिणीच्या डोक्याला लावून म्हणाला–"राक्षसिणी!

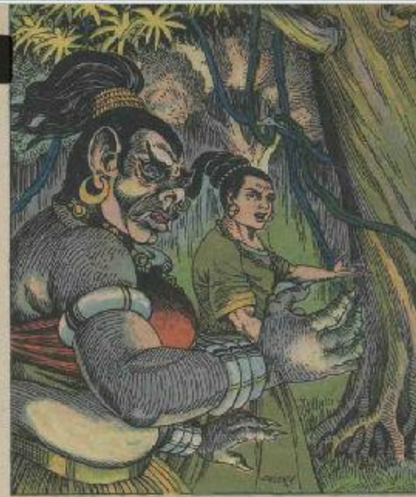
ना, की?"

राक्षसीण जागच्या जागी उभी राहून थरथर कांपत म्हणाली–"तुम्ही मनुष्य नसणार, यक्ष असणार. मला सोडा माझ्या दोघां मुलांना तुम्ही यापूर्वीच धरून यक्ष पर्वतावर नेले आहे. माझं वय झालं आहे. मी या उतारवयात तुमच्या त्या पर्वतावर जाऊन दगड फोडून त्यातून सोने काढू शकणार नाही."

ते उत्तर ऐकून खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना आश्चर्य वाटले.

जीवदत्तने खड्गवर्माला तलवार म्यानेत ठेवायला सांगितले व राक्षसिणीला म्हणाला–"राक्षसिणी! तुला ठार कर-ण्याचा आमचा हेतू नाही. तुझ्या दोघां मुलांना यक्ष धरून घेऊन गेले असल्याचं तू म्हणालीस! ते खरे असेल तर आम्ही त्यांना सोडवून घेऊन येऊ. तू निश्चित रहा. तो पहा, पडावात बसलेला यक्षच आहे. म्हणून त्यांच्याविषयी काही गुप्त गोष्टी तू त्याच्या समोर येथे सांगू नकोस. तू कोठे राहतेस? तिकडे जाऊ या चल! तेथे जाऊन काय ते निवांतपणे बोलूं."

तेव्हां राक्षसीण यक्षाकडे पहात डोळे मोठे करून घाबऱ्या आवाजात म्हणाली–"हे नरश्रेष्ठा! मला त्या यक्षाच्या हातात

सोपवून जाऊ नकोस! मला माझ्या वाटेने जाऊ दे कशी!"

जीवदत्त राक्षसिणीला अभयदान देत म्हणाला–"मी व माझ्या हा मित्र, दोघे हे दुष्ट यक्ष जेथे राहतात त्या प्रांतात जात आहों. त्यांच्याविषयी बरीच माहिती तुला आहेसे वाटते. तत्रमग चल, तुझ्या गुहेत जाऊ. तेथे सांग काय ते!"

यक्षाला पाहिले तेव्हांपासून तेथून होईल तितक्या लवकर पाय काढावासा राक्ष-सिणीला वाटत होते. जीवदत्‍ताने गुहेत चलायला सांगतांच ती त्याला नमस्कार करून म्हणाली–"हे नरश्रेष्ठा! बरोबर म्हणालास, तू आमच्या गुहेत चल! मला

येथे एक क्षणभरदेखील उभे राहण्याची इच्छा नाही. माझा नवरा राक्षस तेथेच आहे. तो तुम्हांला यक्ष पर्वताविषयी कित्येक भयंकर भयंकर गोष्टी सांगेल!"

जीवदत्त राक्षसिणीला "चल" म्हणून निघताना खड्गवर्माला म्हणाला–"खड्ग-वर्मा! मी परत येईपर्यंत तुझ्या तलवारीला माझ्या कुबडीचा मंत्रप्रताप लाभेल! मणि-भूषण पळून जाण्याच्या बेतात दिसला किंवा इतर काही आपत्ती ओढवणार असा संशय आला तर त्याला निःशंकपणे ठार कर!"

ते ऐकून मणिभूषणचे सर्वांग हादरले. जणुंकाही घडलेच नाही असे वरकरणी दाखवीत हंसतमुखाने तो म्हणाला–"जीव-[illegible] वर विश्वास ठेवू नकोस! राक्षसांची जातच क्रूर! ती राक्षसीण तुला गुहेत घेऊन जाऊन जिवंत उभा फाडून खाईल!"

जीवदत्त ऐकून थोडेसे स्मित करीत म्हणाला–"यदाकदाचित ती राक्षसीण व तिचा नवरा दोघांनी मिळून मला फाडून खाल्लेच तर तुझा मित्र मणिरंजित याला ठार करायला, दगडी रथ हालवून आणि राजकन्यांना बंदीमुक्त करायला खड्गवर्मा आहेच. ही गोष्ट विसरून कसं चालेल!"

जीवदत्त ते म्हणतांच मणिभूषणला अपमान झाल्याबद्दल राग आला. परंतु तोंड उघडून उत्तर द्यायला त्याची छाती होईना. तो मान खाली करून मनातल्या मनात जळफळत बसून राहला. राक्षसीण वाट दाखवीत पुढे निघाली आणि जीवदत्त तिच्या मागे मागे चालू लागला आणि झाडीत अदृश्य झाला.

अद्याप राक्षसिणीचे सर्वांग थरथर कापतच होते. ती त्याच मनःस्थितीत जीवदत्ताला घेऊन चारपांच मिनिटांत गुहे-जवळ येऊन पोंचली. गुहेसमोर एक भयंकर मोठा देह असलेला एक राक्षस एक मशाल पेटवून तिच्या उजेडात एका मोठ्या दगडाला टेकून बसलेला होता. त्याने समोर येत असलेल्या आपल्या बायकोला व तिच्या [illegible] विचारले–"आश्चर्यंच! मी स्वप्न तर पहात नाही? हा माणूस कोण? अगदी निर्भीकपणे तुझ्या बरोबर येतो आहे?"

राक्षसीण थोडी पुढे जाऊन नवऱ्याला म्हणाली–"सावध होऊन मी सांगते आहे ते शांतपणे ऐकून घे. भुकेने तुझा जीव कासावीस झाला असेल, आणि घाईत त्याच्या अंगावर हात टाकायला जाशील! या माणसाच्या हातात एक महा शक्तिशाली मंत्रदंड आहे. त्याने या मंत्रदंडाच्या मदतीने एका यक्षाला काबूत केले आहे."

"यक्षासारख्याला बंदी केले आहे?" असे आश्चर्याने म्हणत राक्षसाने जीवदत्त-कडे आश्चर्याने पहात विचारले–"काय हो! माझी बायको म्हणाली ते सर्व खरे आहे का? ती थोडी भोळसट व खुळी आहे, म्हणून विचारले!"

जीवदत्त थोडा हंसत म्हणाला–"तुझी बायको म्हणाली त्यात एक अक्षरदेखील खोटे नाही. यक्षाने तुझ्या दोघां मुलांना बंदी करून नेले आहे ना? त्याने त्यांना त्याच्या त्या यक्ष पर्वतावर नेले आहे, म्हणे! त्या पर्वताविषयीं काही माहिती तुला असेलच!"

राक्षस मान हालवून आणि काही वेळ खाली जमिनीकडे पहात विचार करून

म्हणाला–"होय! तुमच्या अंगात काहीतरी मंत्रशक्ती आहे व मंत्रातंत्रांची तुम्हांला माहिती आहे हे नक्कीच! नाहीतर इतक्या धैर्याने माझ्यासमोर उभे राहून असे विचार-ण्याची हिमत तुम्हांला झाली नसती. आतां राहिली गोष्ट त्या यक्ष पर्वताविषयी गुप्त माहितीची. या मोठ्या विंध्य पर्वताच्या रांगेतला तो एक लहानसा पर्वत आहे. त्या पर्वताचा मालक मणिरंजित नावाचा एक यक्ष आहे. यक्ष राजाने त्या यक्षाला काही दिवसांपूर्वी त्या पर्वताचा अधिकारी म्हणून नेमले. त्या दिवसापासून या यक्षाने या भागात इतका अन्याय व अत्याचार सुरू केला आहे की सांगता सोय नाहीं!"

जीवदत्त राक्षसाला सहानुभूती दर्शवीत म्हणाला–"तो यक्ष भयंकर दुष्ट व अत्याचारी आहे हे मला चांगले माहीत आहे. आमच्या देशातल्या दोघां राजकन्यांना तो पळवून घेऊन आला आहे. मला एवढे सांग की तुमच्यासारख्या राक्षसांना पकडून नेऊन तो काय करतो?"

"त्या यक्ष पर्वतावर हिरे माणिक्ये व सोन्याच्या खाणी आहेत, म्हणे! ते सर्व धन खणून काढण्यासाठी त्याने बंदी करून घेऊन नेलेल्या लोकांना गुलामासारखे तो वागवितो आणि त्यांच्याकडून काम करवून घेतो. या गुलामात राक्षसच काय, काही गंधर्वसुद्धां आहेत, असे मी ऐकतो. असे गुलाम रात्रं-

गुलामगिरी भोगावी लागणार आहे!" राक्षस म्हणाला.

जीवदत्ताने त्याला विचारले–"म्हणजे ते गुलाम त्या पर्वताच्या दऱ्या खोऱ्यातून पळून जाऊ नयेत यासाठी त्या मणिरंजिताने बंदोबस्त केला असला पाहिजे! बरं तर हे सांग, तेथे दगडाचा एखादा रथ आहे का?" जीवदत्तने विचारले.

"हो, आहे. डोंगर कोरून कोठेतरी केला आहे म्हणतात. परंतु मी स्वतःच्या डोळ्यांनी तो पाहिला नाही." राक्षस म्हणाला.

जीवदत्ताला त्या राक्षसाकडून आणखी काही माहिती मिळू शकेल असे वाटले नाही. कारण राक्षसाने स्वतः तो पर्वत पाहिला नव्हता. त्याला तरी जी माहिती मिळाली होती ती कोणाच्या तरी तोंडी ऐकलेली माहितीच होती. म्हणून जीवदत्त खड्गवर्मा आणि मणिभूषण वाट पहात होते त्या बाजूला निघाला. निघताना राक्षसिणीला म्हणाला–"तू नरवास येतो आहे असे म्हणत आलीस आणि माझ्या दृष्टीस पडलीस, हे फायद्याचेच झाले. चल माझ्या बरोबर. मी शिकार करून आणलेले हरणाचे मांस भाजून ठेवले आहे. त्यातले मला हवे तेवढे मी घेतो व तुला बाकीचे देतो, चल!"

दिसली. तिने राक्षसाजवळ येऊन हळूच काही तरी सांगितले. तो जीवदत्ताला म्हणाला–"अहो! तुम्ही महाशक्तिशाली आहां हे मी पूर्वीच ओळखले. तुम्ही यदाकदाचित् आपल्या प्रयत्नात यशस्वी झालात व त्या दुष्ट मणिरंजित यक्षाला जिंकलेत तर त्याचे गुलाम म्हणून काम करीत असलेल्या माझ्या दोघां मुलांना अवश्य सोडविण्याची कृपा करा."

जीवदत्त थोडा थबकला आणि मागे वळून राक्षसाला म्हणाला–"राक्षसा! मी तुझे नांव नाही विचारले व मला ते कळले देखील...? त्या मणिरंजिताच्या हातून फक्त तुझ्या मुलांनाच कां, जे कोणी आणखी त्याचे गुलाम झाले असतील त्या सर्वांना सोडविणे आमचे कर्तव्य आहे. तू निश्चित रहा."

"अहो! माझं नाव चंडमुख आहे. विसरू नका!" राक्षस म्हणाला.

काही वेळाने दोघे नदी काठावर पोचले आणि जीवदत्तापाठोपाठ एका राक्षसिणीला येत असलेली पाहून मणिभूषण थरथर कांपू लागला व खड्गवर्माला म्हणाला–"हे काय मी आणखी काही भयंकरच पाहतो आहे. एका राक्षसिणीला बोलावून आणतो आहे तुझा मित्र?"

"कदाचित् त्याला आहार म्हणून तुला देणार असेल त्याच्या हातात! जीवदत्तला विचारतो, मी." खड्गवर्मा म्हणाला.

"हे मात्र बरोबर नाही! मी पहिल्यानेच नव्हते का सांगून ठेवले की, मणिरंजित हा माझा मित्र नाही, मालक आहे. त्याच्या आज्ञेचे डोळे मिटून पालन करणे मला भाग आहे, इतरांना इजा करणे मला आवडत नाही." मणिभूषण म्हणाला.

ते ऐकून जीवदत्त थोडा रागाने म्हणाला–"आतां पासूनच मरण भय तुझ्या पाठीशी लागलं आहे वाटतं? थोडा थांब, मी या राक्षसाकडून तुमच्या यक्ष पर्वताची सर्व माहिती विचारून घेतली आहे. समज,

आम्ही दोघं तुझ्या मालकाला जिंकू शकलो नाहीच तर रावणाची शक्ती असलेल्या या राक्षसाचे सैन्य तुमच्या यक्षपर्वतावर चालून येईल."

"राक्षस सैन्य!" असे म्हणत मणिभूषण जास्तच घाबरला. त्याचा चेहरा पांढरा फट्ट झाला.

"होय राक्षसांचे सैन्य!" असे सांगून राक्षसिणीला म्हणाला–"हरणाच्या मांसातले तुला हवं तेवढं तू घे, बाकी उरेल ते आम्हांला पुरेल! यक्ष पर्वतावर स्वारी करण्याची वेळ अद्याप आली नाही, असे तू आपल्या नायकाला सांग!"

राक्षसीने मानेने होकार देऊन हरणाचे मांस उचलून घेऊन गेली. त्यानंतर खड्गवर्मा, जीवदत्त आणि मणिभूषण तिघांनी आपापले जेवणखाण आटोपून घेतले आणि चांगलीशी जागा पाहून तिथे झोपण्यासाठी आडवे झाले. मणिभूषण खड्गवर्मा आणि जीवदत्त होते त्या जागेपासून थोडा दूर झोपला होता. त्याने झोपण्याआधी दोन

[illegible] वर्मेला अगदी हळू म्हणाला–"हा यक्ष आपल्याला एवढा भितो आहे, मध्यरात्रीच्या वेळी आपल्या हातावर तुरी देऊन जायचा विचार तर नसेल याचा? म्हणून याच्यावर नजर ठेवणे आवश्यक आहे!"

खड्गवर्माला सुद्धा तो संशय होताच. म्हणून तो मणिभूषणवर एक डोळा ठेवून होता. मध्यरात्रीच्या सुमारास जमीन हुंगत एक अस्वल आणि एक लांडगा तिकडे आले. त्यांना हरणाच्या मांसाचा वास आला असावा. ती दोन्ही मणिभूषण झोपला होता त्या बाजूला गेली. परंतु खड्गवर्माने त्यांना एक दगड मारतांच ती दोन्ही झाडीत पळून गेली. परंतु त्या गडबडीत मणिभूषणची झोप मोडली तो ओरडला–"खड्गवर्मा व जीवदत्त! उठा, राक्षस येत आहेत आपल्या अंगावर!"

(पुढल्या अंकात समाप्त)

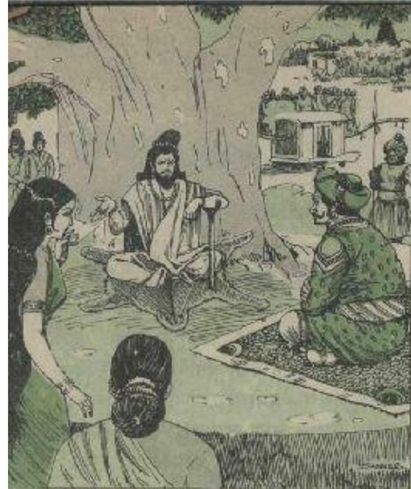

मेहनतीचे फळ

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमी प्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तू इतकी मेहनत करीत आहेस. परंतु मेहनत एक करतो तर त्याचे फळ आणखी एकाला मिळते. त्याला उदाहरण म्हणून मी तुला एक गोष्ट सांगतो." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी एका नगरावर एका राजाचे राज्य होते. त्याला फार उशिरां एक मुलगी झाली. गादीला तीच वारस होती. म्हणून राजाराणीने आपल्या एकुलत्या एका मुलीचे सर्व लाड पुरविले. तिला शिकविण्यासाठी उत्तमोत्तम शिक्षक लोक नेमण्यात आले आणि अल्प वयात तिने सर्व विद्यांत प्राविण्य संपादन केले होते. लग्नाचे

वेताळाच्या गोष्टी

वय झाले तेव्हां राजाने तिचे लग्न करून द्यायचे ठरविले.

परंतु मुलगी एकाएकी एका विचित्र आजाराने अंथरुणाला खिळली. तिने खाणे-पिणे सोडले आणि अंथरुणावर नुसती तळमळत पडून राहू लागली. तोंडाला येई ते ती वडबडे. तिला काय होत आहे, हे तिचे तिलाच कळेना. एवढेच नव्हे तर तिला वेडबीड तर लागले नाही, हा संशयदेखील येऊ लागला. दिवसे दिवस ती अशक्त होत गेली. म्हणून राजाने उत्तम वैद्यांकडून इलाज करविले. परंतु काही उपयोग झाला नाही. आश्चर्य हे की नक्की कोणता आजार आहे, हेदेखील कोणाला सांगता येईना.

[illegible] जे कोणी मुलीच आजार काय अ[illegible] सांगून तिचा यशस्वीपणे इलाज करील त्याला आपला जांवई करून घेईन आणि तोच राज्याला वारस होईल. ते कळल्यावर अनेक मोठमोठे वैद्य दूर देशातून आपल्या भाग्याची परीक्षा पाहण्यासाठी आले. परंतु एकाचे देखील नशीब उघडले नाही.

त्याच सुमारास एक साधू त्या गावी आला. तो गावाच्या वेशीवरच्या देवाल्यात उतरला. तो साधू त्या नगराच्या नागरिकांना औषधे देई आणि लोक चांगले बरे होत. हळूहळू ती गोष्ट राजाच्या कानावर गेली. राजाने मुलीला मेण्यात बसवून त्या साधूकडे नेले.

साधूने मुलीला तपासून काही आजार नसल्याचे सांगितले आणि म्हणाला–"एक ब्रह्म राक्षसीण तिच्या मानेवर बसली आहे. तिला पळविले पाहिजे?"

"त्या ब्रह्मराक्षसिणीच्या हातातून सुटका कशी मिळेल, सांगावे!" अशी राजाने विनंती केली.

साधू म्हणला–"महाराज! आपण आपल्या मुलीच्या हस्ते ब्राह्मणांना दानधर्म करवा. सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत येणारे ब्राह्मण जे मागतील जे आपण देत जावे. परंतु कोणी दान देण्याचे नाकारले तर [illegible]

राजाने दुसऱ्याच दिवसापासून ब्राह्मणांना दानधर्म करायला सुरवात केली. फार दुर दुरून ब्राह्मणांनी येऊन दानधर्म स्वीकारला. राजकन्येने एकालाही दान देण्याचे नाकारले नाही.

असेच एक वर्ष लोटले. एके दिवशी एक ब्राह्मण भिक्षा मागायला राजवाड्यात आला. त्याला राजकन्येने दुरूनच पाहिले आणि वेड्यासारखी ओरडू लागली–"त्याला काढा धक्के मारून बाहेर!" आणि तशीच राजवाड्यात निघून गेली.

राजाने त्या ब्राह्मणाला आदरपूर्वक बोलावून विचारले–"काय हो! आपणांस मंत्रातंत्राची माहिती आहे, वाटते? आमच्या मुलीला कोणीतरी ब्रह्मराक्षसीण पुष्कळ दिवसापासून फार त्रास देते आहे.

त्या ब्राह्मणाने राजकन्येला ब्रह्मराक्षसिणीच्या त्रासातून कायमचे सोडविले. राजाने खूष होऊन जाहीर केल्याप्रमाणे आपल्या मुलीचे लग्न त्याच्याशी करून देऊन त्याला आपला वारस नेमण्याचे ठरविले. परंतु त्याच दिवशी तो साधू आला आणि म्हणाला–"महाराज! आपण राजकन्येचे लग्न माझ्याशी करून दिले पाहिजे व मला आपल्या मागे आपला वारस म्हणून नेमले पाहिजे."

राजाने ती गोष्ट कबूल करून त्या साधूशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले

आणि त्यालाच आपला वारस म्हणून नेमले. राजाने त्या ब्राह्मणाला एक लक्ष सुवर्ण मुद्रा देऊन निरोप दिला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले– "राजा! त्या राजाने असा अन्याय कां केला बरे? त्याने जाहीर केल्याप्रमाणे या ब्राह्मणाला आपली मुलगी व राज्य न देतां त्या साधूला कसं काय दिले? साधू शाप देईल अशी भीती वाटली का त्याला? की एका सामान्य भिक्षुकाशी राजकन्येचा विवाह करून देण्यापेक्षा एका साधूशी करून देण्यात त्याला थोरपणा वाटला. या शंकांचे उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला परिणाम माहीत आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–" राजाने जाहीर केले तेव्हां राजकन्येच्या मानेवर ब्रह्मराक्षसीण बसली असल्याचे कोणालाही माहीत नव्हते. ती गेल्यावर राजा त्या ब्राह्मणाशी आपल्या मुलीचे लग्न करून द्यायला तयार झाला [illegible] पाहिजे हे सांगितल्यावर राजाने त्याचा हक्क मान्य केला. कारण राजकन्येचा इलाज करणारा तिच्याशी लग्न होईल या आशेने आला नव्हता, फक्त भिक्षा मागायला आला होता. त्याने जे दान मागितले असते ते राजकन्येने त्याला दिले असते व तो परत निघून गेला असता. परंतु साधूची गोष्ट निराळी होती. त्याने राजकन्येच्या मानेवर ब्रह्मराक्षसीण बसली असल्याचे सांगितले आणि तिला कोण पळवून लावू शकेल हेदेखील सांगितले होते. याशिवाय तो राजकन्या चांगली बरी होईपर्यंत एक वर्षभर वाट पहात राहिला. राजकन्येची तब्येत पूर्णपणे बरी व्हायला मुख्य कारण तो साधूच होता. मंत्रबळाने तिला बरी करणारा ब्राह्मण निमित्त मात्रच होता."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

रद्द झालेला कायदा

उदयनगरच्या महाराजांनी एक कायदा करून कोणी हिंसा केली तर त्याला कडक शिक्षा केली जाईल असे जाहीर केले. परंतु त्याला शिकारीचा फार नाद होता. ते त्याने स्वतः केलेल्या कायद्याविरुद्ध असल्या कारणाने तो वेष पालटून शिकारीला जात असे.

एकदां जंगलांत राहणाऱ्या एका कोया जातीच्या माणसाने एक हरण मारले आणि त्याचे मांस विकत असतां तो राजाच्या शिपायांच्या हाती पकडला गेला. शिपायांनी त्याला राजासमोर नेऊन उभे केले. राजाने त्याला कायद्याप्रमाणे कोरडे ओढण्याची शिक्षा केली.

कोरडे पडल्यामुळे त्या माणसाच्या सर्वांगाची आग आग होऊ लागली. त्याच स्थितीत तो आपल्या घरी गेला. सर्व वस्ती झोपली होती, पण त्याला झोप आली नाही.

त्या दिवशी रात्री राजा नित्याप्रमाणे शिकारीला गेला. परंतु त्याला शिकार मिळाली नाही. तो हताश होऊन परत येत असतां कोया लोकांच्या वस्तीजवळ आला. त्याला कोया लोकांचे पाळलेले ससे दिसले. राजा त्यातल्या एकाला उचलून पळून जाऊ लागला. शिक्षा झालेला मनुष्य जागाच होता. त्याने चार चौघांना जागे करून राजाला झाडाला बांधून ठेवले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी शिकारीला गेलेला राजा परतला नाही. राजधानीत ओरडा झाला. कोया लोकांनी झाडाला बांधून ठेवलेल्या राजाला दाखविले.

त्यानंतर राजाने अहिंसेचा कायदाच रद्द करून टाकला.

निरर्थक शब्द

कर्पूर देशाचा राजा इंद्रसेन हा प्रजावत्सल राजा म्हणून प्रसिद्ध होता. तो स्वतःच्या मुलांहून जास्त प्रेमाने प्रजेचे पालन करी. परंतु त्याच्यात एक जाणवण्यासारखा दोष पण होता. त्याला आपले राज्य वाढविण्याची फार महत्वाकांक्षा होती, म्हणून तो नित्य युद्धे करी. त्याला युद्धात कधी पराभव झाल्याचे माहीतच नव्हते. त्याच्या राज्यात प्रजा सुखी राही, म्हणून त्याने जिंकलेल्या राज्यात देखील त्याने करून दिलेल्या सुखसोयींमुळे तेथील प्रजा सुखी झाली. म्हणून नव्या प्रदेशातदेखील कधी बंडवगैरे झाले नाही.

इंद्रसेनाची ही राज्याकांक्षा त्याचा मंत्री सुदर्शन यास मुळीच आवडत नसे. युद्धात होणारी जनहानी व धनहानी पाहून त्याला फार वाईट वाटे. परंतु जगज्जेता व्हायची महत्वाकांक्षा ठेवणाऱ्या राजाला परावृत्त करणे हे साहसाचेच काम ठरले असते. राज्याकांक्षा हा एक दोष सोडला तर इंद्रसेनासारखा दुसरा राजा मिळणे अशक्यच होते. त्याला लागलेले हे व्यसन सोडविण्याचा उपाय करण्यासाठी सुदर्शन संधी पाहू लागला.

इंद्रसेनाने नव्याने लाक्षणिक नावाचा देश जिंकला होता. त्या देशाचा सुलक्षण नावाचा राजा युद्धात हारला आणि आपल्या शेजारच्या सौगंधिक देशाचा राजा भीमसेन याच्या आश्रयास जाऊन राहू लागला. सौगंधिक देश हा एक फार मोठा देश होता. त्या देशातली जमीन सुपीक असल्यामुळे धनधान्य भरपूर होते. राजाकडे फार मोठे सैन्यदेखील होते. परंतु भीमसेनाला युद्धाचे व्यसन नव्हते. तो एक शांतिप्रिय राजा होता. स्वतः होऊन तो कोणत्याही देशावर स्वारी [illegible] साहसदेखील नव्हते.

अशा एका शांतिप्रिय, परंतु शूर भीमसेनाचे राज्य जिंकण्याची महत्वाकांक्षा इंद्रसेनाच्या मनात फार होती. भीमसेनाने सुलक्षण राजाला आश्रय दिल्याचे कळताच इंद्रसेनाला चांगली संधी चालून आल्यासारखे वाटले. तरी त्याने भीमसेनाकडे दूताकरवी निरोप पाठविला की सुलक्षण राजाला मुकाट्याने पाठवून द्यावे. भीमसेनला ती गोष्ट कशी काय मान्य होणार? म्हणून भीमसेनाच्या राज्यावर चालून जाण्यासाठी इंद्रसेनाने सर्व तयारी सुरू केली. त्याने प्रथम लाक्षणिक देशात आपला पडाव टाकला आणि आपले हेर सौगंधिक देशात पाठविले. त्या हेरांचा नायक चारुदत्त हा होता.

तिकडे भीमसेन झोपत घोरत पडलेला नव्हता. इंद्रसेनाच्या मनात राज्याकांक्षा किती आहे, हे त्याला चांगले माहीत होते. इंद्रसेन बरेच दिवस लाक्षणिक देशात पडाव टाकून बसला असल्याचे त्याला चांगले माहीत होते म्हणून त्याने रुद्र नांवाच्या एका विश्वासपात्र माणसाच्या नेतृत्वाखाली गुप्त हेरांचे एक जाळे लाक्षणिक देशात पसवून ठेवले होते.

रुद्र आपल्या कामात फार हुशार होता. तो लाक्षणिक देशात जाण्यापूर्वी सुलक्षण राजाला भेटला होता आणि देशात त्याचे

मित्र कोण आणि शत्रू कोण कोण होते त्यांची माहिती विचारुन घेतली होती. परंतु त्या गोष्टीचा त्याला विशेष फायदा झाला नाही.

त्याचे कारण असे होते की इंद्रसेनाच्या हाती आपल्या कमकुवतपणामुळे सुलक्षण हारला होता. इंद्रसेनाने त्याचे राज्य जिंकताच उत्तम राजवट स्थापन केली. त्याने प्रजेच्या सुखसोयींची व्यवस्था करुन प्रजेचे प्रेम संपादन केले. म्हणून सुलक्षणचे राजभक्त म्हणून जे लोक होते ते इंद्रसेनाचे भक्त झाले. चारुदत्त नावाचा हेरांचा नायक सुलक्षणला विसरुन इंद्रसेनाचा भक्त झाला होता. म्हणून भीमसेनाचा हुशार असा [illegible] चारुदत्ताच्या हातीसहजी कैद झाला.

त्याच्याकडून भीमसेनाच्या राज्यातल्या अनेक गुप्त गोष्टी काढून घेण्याचा विचार इंद्रसेनाच्या मनात आला. त्याने तसा प्रयत्न करून पाहिलाही. परंतु रुद्रने तो लाक्षणिक देशाचीच प्रजा असून सौगंधिक देशाची त्याला काही एक माहिती नसल्याचे सांगितले.

इंद्रसेनाला त्या गोष्टीचा राग आला व तो आपल्या मंत्र्याला म्हणाला–"या राजद्रोह्याला फांशीची शिक्षा देऊन टाका.

ते ऐकून रुद्र थोडा हंसला व म्हणाला– "महाराज! आपण मला राजद्रोही म्हणत आहां. परंतु मला आपण ज्या घरात कैद करून ठेवले आहे त्या घरात आणखी तिघे राजद्रोही आहेत. पाहिजे तर चवकशी करून पहावी."

"या सर्व निरर्थक गप्पा सोड आणि काही कामाची गोष्ट असेल तर सांग!" इंद्रसेन म्हणाला.

पुन्हां एकदां इंद्रसेन स्मित करून म्हणाला–"त्या घरात एक म्हातारा आहे. त्याच्या काळात म्हणे या देशावर सूर्य वंशीयांचे राज्य होते. तेव्हां युद्ध झाले आणि चंद्र वंशीयांनी हे राज्य जिंकले. त्या म्हाताऱ्याने चंद्र वंशी राजवट मान्य केली [illegible] वडिलांनी चंद्र वंशी राजाच्या हातची सत्ता बळकावून आपली सत्ता कायम केली. त्या म्हाताऱ्याचा मुलगा सुलक्षणच्या बापाचा स्वामिभक्त सेवक झाला आणि चंद्र वंशी राजाचा राजद्रोही नोकर ठरला. त्या म्हाताऱ्याचा नातू आला तेव्हां आपण सुलक्षणची सत्ता बळकावून आपली सत्ता स्थापन केली. त्याने मला, सुलक्षणचा मित्र समजून आपल्या हाती कैद करविले. तो देखील आपला राजभक्त सेवक असला तरी राजद्रोहीच नाही का? त्याने आपल्या मालकाच्या मित्राला, म्हणणे मला पकडवून देण्यात राजद्रोहच केला की नाही?"

ते ऐकून इंद्रसेनाच्या मनात खळबळ उडाल्यासारखे झाले. एक मिनिटभर विचार करून तो म्हणाला–"त्यांचे म्हणणे काही असो, तू निःसंदेहच राजद्रोही आहेस."

"कैद झालो त्या क्षणापूर्वीदेखील माझ्या बाबतीत तरी राजद्रोही आणि राजभक्त या मध्ये एका क्षणाचेच अंतर मला दिसले." रुद्र म्हणाला.

"मूर्खा! म्हणजे, तू पुन्हां राजभक्त व्हायला कालचक्र मागे फिरले पाहिजे!" असे म्हणत इंद्रसेन बाहेर निघून गेला.

त्याच्या पाठोपाठ त्याचा मंत्री सुदर्शन बाहेर आला व म्हणाला–"महाराजांनी क्षमा केली तर बोलू इच्छितो. रुद्राला राजभक्त करायला कालचक्र मागे फिर-

विण्याची आवश्यकता नाही." दुसरा उपाय आहे. प्रथम हे पत्र राजाच्या हातात दिले.

ते पत्र वाचून इंद्रसेन घाबरला. त्याचा सर्वांत उत्तम असा मानला गेलेला हेर चारुदत्त भीमसेनाच्या हाती कैद झाला होता. कोणत्याही प्रकारचा शारीरिक मानसिक त्रास दिल्याशिवाय रुद्रला मुक्त केल्यास चारुदत्ताला मुक्त करण्यात येईल असे भीमसेनाने त्या पत्राद्वारे कळविले होते.

"मग काय करावे, म्हणतां?" इंद्रसेनाने आपल्या मंत्र्याला विचारले.

"रुद्रला मुक्त करावे, दुसरे काय?" सुदर्शन म्हणाला.

"त्याला राजभक्त करायला काही उपाय आहे, असे म्हणाला होतां तुम्ही?" इंद्रसेनाने आठवण करून देत विचारले.

"आपल्या राज्याची सरहद्द ओलांडतांच रुद्र रायभक्त होऊन जाईल. राजभक्त आणि राजद्रोही या दोन्ही मधले अंतर म्हणजे राज्याची सीमारेषा आहे!" सुदर्शन म्हणाला.

करता...?" इंद्रसेनाने विचारले.

"निरर्थकच नव्हे का, प्रभू? प्रजेला सुखी करणारी राजवट महत्वाची आहे, राजा नव्हे! राजभक्त व राजद्रोही हे शब्द जसे निरर्थक आहेत तसेच स्वदेश व परदेश हे शब्ददेखील निरर्थकच आहेत. आपण सौगंधिक देशावर स्वारी करून तो देश जिंकायच्या विचारात आहां. यात व्यर्थ रक्तपात मात्र होईल, निरपराध लोकांची कत्तल होईल, याशिवाय काय मिळणार आहे? आपण दुसरा मार्ग अवलंबवावा आणि भीमसेनाची मैत्री संपादन करावी." सुदर्शन म्हणाला.

इंद्रसेन राजाला मंत्र्याचे म्हणणे पूर्णपणे पटले. त्याने रुद्रला बंदीमुक्त केले आणि भीमसेनाशी मैत्रीचा संधी केला. चारुदत्तला कोणी कैद केले नव्हते हेदेखील नंतर कळले. परंतु या कल्पित गोष्टीच्या मुळाशी स्वतः मंत्री सुदर्शनच होता ही गोष्ट इंद्रसेनाला कधीच कळली नाही.

शिक्षकाला शिक्षा

ही गोष्ट चाळीस वर्षांपूर्वी घडलेली सत्यकथा आहे. एका गावातल्या शाळेत रेवरंड अरुळस्वामी नावाचे एक शिक्षक होते. त्याला विद्यार्थी म्हणजे स्वतःच्या मुलासारखे होते आणि विद्यार्थ्यांना पण ते शिक्षक फार आवडत. ते आम्हांला गणित शिकवीत. माझा गणित हा विषय नावडता होता. तरी मला ते शिक्षक फार आवडत.

एकदां वर्गात एक विचित्र गोष्ट घडली. त्यापूर्वी आमच्या गुरुजींनी घरून चार गणिते सोडवून आणायला सांगितली होती. आमच्या वर्गातल्या एका मुलाशिवाय सर्व मुलांनी चारीच्या चारी गणिते सोडवून आणली होती. तो एकटा गणिते करून आला नाही याबद्दल लज्जित होण्याऐवजी ऐटीत बसून राहला.

अरुळस्वामी गुरुजी हसतमुखाने वर्गात आले. प्रत्येकाची गणिते पाहून त्यांनी गुण दिले. त्या मुलाची पाळी आली तेव्हां त्याने घरी गणिते केली नसल्याचे सांगितले. गुरुजींनी त्याला विचारले–"कां केली नाहीस? तुला आली नाहीत का?"

"येत होती, परंतु नाही केली!" तो मुलगा म्हणाला.

"हेड मास्तरांच्या खोलीत जाऊन छडी घेऊन ये!" गुरुजी म्हणाले. तो मुलगा छडी घेऊन आला. गुरुजींनी त्याला वर्गासमोर उभा राहायला सांगितले. आतां गुरुजी त्याला मारणार असे सर्वांना वाटले.

परंतु अरुळस्वामी हात पुढे करून त्याला म्हणाले–"मी तुला न आवडणारी गणिते देऊन तुला दुःखी केले त्याबद्दल मला तू शिक्षा कर. मार!"

त्या विद्यार्थ्याने थरथर कांपत छडी गुरुजींच्या हातात देत, "क्षमा करा गुरुजी!" असे रडत म्हणत गुरुजींचे पाय धरले.

–श्री एम्. दंडपाणी

ऋण मुक्ती

एका गावी रंगनाथराव नावाचा एक लोभी मनुष्य रहात असे. लक्षावधी रुपये तिजोरीत कुजत असून तो एखाद्या भिकारी दरिद्र्यासारखा रहात असे.

रंगनाथरावाची बायको परलोकी निघून गेल्यावर त्याचा एक अक्कलशून्य मुलगा काय तो घरात होता. रंगनाथ त्याला पेज किंवा कण्हेरी प्यायला देऊन गप्प करी.

पैसे जमा करून ठेवायला रंगनाथाने घरात एका कोपऱ्यात एक खड्डा खणून त्यात एक हंडा कोणाच्या दृष्टीस पडणार नाही अशा तऱ्हेने पुरून ठेवून दिला होता. त्याच्या झांकणाला पैसे टाकण्यापुरते एक भोक होते. तेवढेच काय ते दिसे. स्वतःच्या खर्चाला लागणारे पैसे बाहेर ठेवून बाकी सर्व तो त्या हंड्यात टाकून ठेवी.

बापाला हंड्यात पैसे टाकतांना मुलाने एकदा पाहिले. त्याने बापाला विचारले– "काय ते बाबा? खायला पैसे हवे ते न ठेवतां जमिनीत पैसे कशाला टाकतां आहां?"

रंगनाथ त्याला म्हणाला–"बाळा, हे पहा! जमिनीत आपल्याला कर्ज देणारे लोक आहेत. त्यांचे बरेच कर्ज फेडावयाचे आहे. एकदम कर्ज फेड करतां येणार नाही. म्हणून दररोज थोडे थोडे करून कर्ज फेडतो आहे. मी टाकलेला प्रत्येक पैसा त्यांना पोचतो."

त्या गोष्टीवर विश्वास करून मुलाने विचार केला की याचमुळे बाबा इतक्या गरीबीत दिवस काढीत आहेत. त्याला त्यामुळे कर्ज देणारांचा फार रागदेखील आला. म्हणाला–"त्यांच्यामुळेच आपणांला उपाशी मरावे लागते आहे. कर्जफेड करण्याचे सोडून देऊन दोन वेळ आपण पोटभर जेवलो तर काय हरकत आहे?"

मुलाच्या डोक्यांत हे काय खूळ शिरले आहे? तो आपल्या या प्रयत्नात नक्कीच [illegible] आला. म्हणून त्याला दहशत बसावी यासाठी रंगनाथ मुलाला म्हणाला–"बाळा! असे पहा, ते सामान्य लोक आहेत असे का वाटलं तुला? आपण एखाद दिवस कर्ज फेडण्याचे सोडले समज, तर ते लोक तलवारी घेऊन आपल्या अंगावर धावून यायला कमी करणार नाहीत. ते असे भयंकर व क्रूर आहेत!"

रंगनाथाच्या मुलाला या सर्व गोष्टी खऱ्या वाटल्या व त्यांचे भूत त्याच्या डोक्यात कायमचे शिरले.

हिवाळ्यात रात्री जेवणाच्या वेळी एक बैरागी दार उघडून आत शिरला व म्हणाला–"दाता! एक घास अन्न वाढा!"

ते पाहून रंगनाथाला भयंकर राग आला व ओरडून त्या बैराग्याला म्हणाला–"हे तुझ्या आज्याने उघडलेले धर्मसत्र आहे, असे वाटले होय तुला?"

बैरागी थोडा राग आल्यासारखा रंगनाथाला म्हणाला–"आमच्या जेवणाखाण्याची फिकीर तो देव करील. फक्त रात्र काढायला आपल्या ओसरीत थोडी जागा द्याल का? बाहेर फार थंडी आहे. मी या गावात अगदी नवा आहे."

रंगनाथाला जास्तच राग आला. म्हणाला–"मी काय तुझं कर्ज घेतलं आहे?

तू मनुष्य आहेस की आणखी कोणी? मी म्हणालो ते डोक्यात शिरलं की नाही? चालता हो?" असे म्हणत रंगनाथाने त्या बैराग्याची मानगुटी पकडून त्याला धक्के मारून बाहेर काढले.

"माझं कर्ज तू घेतलं नाहीस तर आणखी कोणाचं कर्ज काढलं आहेस रे, इतके पैसे जमा करून पुरून ठेवायला? तू मिळविलेले धन आणखी कोणाला तरी मिळणारच. ते उपभोगायचं तुझ्या नशिबात नाही!" बैरागी म्हणाला.

"तुझ्या सारख्या पापिष्टांना घरात पाऊल टाकू दिलं तर तेदेखील होईल.

आजंची रात्र थंडीत कुडकुडलास म्हणजे कळेल सुख तुला!" रंगनाथ म्हणाला.

"काळ आला म्हणजे तुला तेच अनुभवायला मिळेल, घाबरू नकोस!" बैरागी म्हणाला.

"लंकेचे सोने माझ्या घरात असतां मला ते दिवस कां बघावे लागतील रे? रस्ते आणि गल्लया आहेत त्या सर्व तुझ्यासारख्या फुटक्या नशिबाच्या भिकाऱ्यांसाठीच तर आहेत?" असें सांगून रंगनाथाने दार बंद केले.

पुढे काही दिवसांनी रंगनाथाला अनपेक्षितपणे बाहेर गावी जावे लागले. तो आपल्या मुलाला म्हणाला–"बाळा! घरात ते जमिनीत टाकीत जा. रात्री जवळच तिथे खाट टाकून झोपत जा. मी दोन तीन दिवसात परत येईन." असे मुलाला सांगून रंगनाथ परगावी निघून गेला.

रंगनाथाच्या मुलाला हातात आलेले पैसे जमिनीत टाकणे आवडले नाही. तो आपल्या हौशी पुऱ्या करून घेऊ लागला. आवडे ते विकत घेऊन खाऊ लागला. असेच दोन दिवस गेले. तिसऱ्या दिवशी रात्री एक विचित्र गोष्ट घडली. मध्यरात्रीच्या सुमारास कोणीतरी दार वाजविले. रंगनाथाचा मुलगा अर्धवट झोपेतच उठला आणि त्याने दार उघडले. तिथे चोर तलवारी व सुरे घेऊन घरात शिरले.

त्यांना पाहतांच मुलाला बापाने एकदां सांगितलेली गोष्ट आठवली. हे लोक कर्ज देणारे असणार, असे त्याला वाटले. त्याने दोन दिवस त्यांना पैसे दिले नव्हते. बाबांनी सांगितल्याप्रमाणे ते आले म्हणावयाचे!

असा विचार करून तो त्यांना म्हणाला–"कर्ज देणाऱ्यांनो! क्षमा करा! पैसे हातात नसल्यामुळे मी दोन दिवस पैसे जमिनीत टाकू शकलो नाही, बाबा घरात असते तर जितके पैसे तुम्हांला दिल्याशिवाय राहले नसते. ते गावात नाहीत. उद्यां तुमचे जेवढे [illegible] खेपेस मला क्षमा करा!" रंगनाथाचा मुलगा म्हणाला.

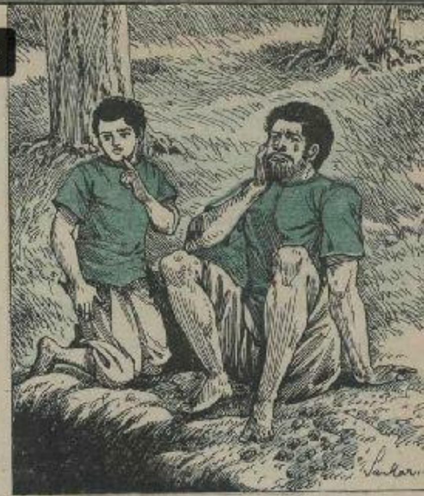
तो काय म्हणतो आहे, चोरांना कळेना. परंतु त्यांच्यासाठी कोठे तरी तो पैसे टाकतो आहे एवढे त्यांना कळले. त्यांच्यापैकी एका जणाने त्याला विचारले–"कोठे? तुझे बाबा कोठे पैसे टाकीत होते? बरेच दिवस झाले आम्हांला पैसे मिळाले नाहीत."

रंगनाथाच्या मुलाने खाटेजवळ हंडा पुरून ठेवला होता, ती जागा दाखविली. चोरांनी जमीन खणून हंडा बाहेर काढला. त्यात काठोकाठ पैसे भरलेले होते. ते पैसे घेऊन चोर निघून गेले.

दुसऱ्या दिवशी रंगनाथने गावाहून परतल्यावर हंड्याच्या जागी एक खड्डा पाहल्यावर छाती कपाळ बडवून घेतले. म्हणाला–"माझा हंडा! माझे पैसे?" असा वेड्यासारखा ओरडू लागला आणि जमिनीवर डोके आपटू लागला.

बापाला वेड्यासारखा काही करत असलेला पाहून मुलगा विचारू लागाला–"बाबा! चोर पैसे चोरून घेऊन गेले, म्हणून का असे ओरडतां आहा?"

"नाही तर तू काढून कोठे ठेवून दिले आहेस का?" रंगनाथाने विचारले.

"काही भिऊं नका बाबा! ते त्यांचे पैसे होते म्हणून मीच त्यांना ते घेऊन जाऊ दिले!" रंगनाथ म्हणाला.

रंगनाबाला, सर्व अंगाचा तिळपापड झाल्यासारखे झाले. तो मुलाचा गळा दाबीत म्हणाला–"कोण रे ते? माझे पैसे त्यांचे कसे काय झाले?"

"तेच तर बाबा! तुम्ही त्या दिवशी नव्हते का सांगितले मला, ते कर्ज देणारे लोक आले होते. मी त्यांना चांगले ओळखले." असे सांगत मुलाने रात्री घडलेली गोष्ट सांगितली.

"अरेरे! माझी अक्कल कोठे चरायला गेली होती त्या दिवशी म्हणून तुला मी

तसे सांगितले. तुझ्या अर्धवटपणामुळे माझी आयुष्यभराची कमाई एका क्षणात नाहीशी झाली. ज्यांचे तोंड देखील पाहिले नाहीस, असे लोक मध्यरात्रीच्या वेळी घरात शिरले काय आणि तू त्यांना दार उघडून आत बोलावून घेतलेस! तुला म्हणावयाचे तरी काय?" रंगनाथ म्हणाला.

होय, त्याच्या हातून चूक झाली खरी! अशी चूक पुन्हा त्यांच्या हातून कधी होणार नाही! मुलाने मनाशी निश्चय केला.

त्याच्यावर झालेल्या त्या घोर अन्यायाची दाद सरकार दरबारात घ्यायला गेला तर सर्वांना त्याच्या अपार धनाची गोष्ट कळेल, असा विचार करून रंगनाथ रात्री चोरांच्या शोधार्थ निघाला आणि जवळपासच्या खेड्यापाड्यांत हिंडू लागला. एक दिवशी मध्यरात्री तो घरी परतला व त्याने दार वाजविले. परंतु काही उपयोग झाला नाही. मुलाला नाव घेऊन हांका मारू लागला. मोठमोठ्याने ओरडून हांका मारल्या, परंतु सर्व प्रयत्न फुकट गेले. मुलाचे डोके

मुळे कुडकुडत होता. उजाडण्याच्या सुमारास उठण्याचा प्रयत्न केला, पण उठवेना.

अशा वेळी तो बैरागी त्या वाटेने जात असतां रंगनाथाला पाहून उठवीत म्हणाला– "लंकेचे सोने घरात असतां असा उघड्यावर कां झोपला आहेस रे?"

"आता काय बोलू? त्या दिवशी तू म्हणालास ते शापासारखं आज उपभोगायला लागलं आहे! स्वतः खाल्लं नाही, इतरांना घातलं नाही आणि चोर माझं सर्वस्व लुटून घेऊन गेले!"

"तसं का म्हणतोस? ते चोर नव्हते. कर्ज देणारे होते. तुझं कर्ज फिटलं असा विचार करून मनाचं समाधान कां करून घेत नाहीस!" असे म्हणत बैरागी निघून गेला.

त्या दिवसापासून रंगनाथाचे मन पालटले. तो स्वतः पोटभर जेवून इतरांना वाढू लागला आणि त्याचे पुढील आयुष्य सुखाचे झाले.

ताइताचा महिमा

एके दिवशी सकाळी एका गावात एक उंच गलेलठ्ठ मनुष्य आला. त्याचे ते आडदांड मोठे शरीर सामान्य मनुष्यात आढळणे कठीण होते. त्याच्या सर्वांगावर एक काळा डगला होता. त्याच्या त्या जाडजूड शरीराला झांकणाऱ्या सदऱ्याला एक ताईत बांधलेला होता. त्या माणसाला पाहून मुले दूर पळून गेली. बायकांनी दारे व खिडक्या बंद करून घेतल्या.

तो स्वतः आपल्या आडदांड देहाचे ओझे जणुकाही कसे तरी ओढीत नेत होता आणि ओरडत जात होता–"ताइताचा महिमा समजून घ्यायचा असेल तर लौकर या." परंतु त्याचा घोगरा आवाज ऐकूनच लोक घाबरून दूर पळून जात होते. कोणी जवळ येत नव्हता.

त्या गावाच्या टोकाला लाकडू सरडे नावाचा एक मनुष्य एकटाच रहात होता. तो ताइताचा महिमा कळावा म्हणून आपल्या घरून निघाला आणि त्या आडदांड देहवाल्या माणसाला म्हणाला– "तू ताइताचा महिमा दाखवितो म्हणालास, दाखवतोस का?"

त्या आडदांड देहाच्या माणसाने लाकडूकडे चकित मुद्रेने पहात म्हटले–"चल, माझ्याबरोबर!" तो त्याला गावाबाहेर घेऊन गेला आणि वडाच्या झाडाखाली थांबून त्याने आपल्या सदऱ्याचा ताईत काढल्याबरोबर तो एकदम लहान झाला. तो ताईत त्याच्या मोठ्या डगल्याला शोभेल इतका मोठा होता तरी एकदम वेताचा लहान झाला.

"हाच महिमा म्हणतोस होय?" लाकडूने विचारले.

"अजून तू पाहिलेसच काय? मी हा तुझ्या सदऱ्याला बांधतो आणि मी तुझ्या

दृष्टीआड होईपर्यंत तुला याचा महिमा कळणार नाही. याच्या हातातून तुला स्वतःला सोडवून घ्यायचे असेल तेव्हां आणखी कोणाच्या तरी सदऱ्याला हा चिकटवून दे." असे सांगून त्याने लाकडूच्या सदऱ्याला तो शिवून दिला आणि काही विचारणार त्या आधीच काही बोलल्याशिवाय तेथून निघून गेला.

लाकडू त्या आडदांड देहाच्या माणसाकडे पहात होता आणि आपल्या सदऱ्याला शिवलेल्या ताइताकडे पाहून घाबरला. त्याला त्याचा स्वतःचा देह उंच व लठ्ठ होत गेलेला पाहून मूर्च्छा आल्यासारखे झाले होते.

मनुष्य सारखा पळत जात होता. त्याने एकदांदेखील मागे वळून पाहिले नाही. तो गल्लीच्या टोकाला पोचला तोपर्यंत तो काळा डगलेवाला सामान्य माणसासारखा झाला, परंतु त्याचा डगला तसाच मोठा दिसत होता. लाकडूला आतां त्या ताइताचा महिमा कळला. ताईत सुटला तर आडदांड देहदेखील सुटणार हे ओळखायला त्याला वेळ लागला नाही.

लाकडू घराजवळ येऊन पोचला तेव्हां त्याला पाहून शेजारपाजारचे लोक घाबरून गेले. म्हणाले–"आम्हांला वाटते की यात काहीतरी लबाडी असली पाहिजे, हे पहिल्यापासूनच शंका येत होती. तू तो ताईत काढून फेकून दे रे!"

लाकडूने त्यांच्या सल्ल्याप्रमाणे ताईत काढून फेकला, परंतु तो पुन्हा उडत येऊन लाकडूच्या सदऱ्याला चिकटला. एवढेच नव्हे तर या खेपेस तो जळू लागल्यासारखा वाटला. लाकडूने त्याला काढून टाकण्याचा विचार मानातून काढून टाकताच तो आपोआप विझून गेला.

आतां लाकडूचा जीव संकटात पडला. महिनाभर पुरणारे अन्न त्याला दोन दिवस देखील पुरेनासे झाले. उपासमार झाल्याने त्याचे स्थूल शरीर जागचे हालेनासे झाले.

लागू लागले. अगदीं निराश होऊन तो त्या वडाच्या झाडाखाली आला आणि मरण येण्याची वाट पाहू लागला.

ऐन दुपारच्या वेळी शेजारच्या गावचा एक हडकुळा मनुष्य वडाच्या झाडाखाली विश्रांती घेण्यासाठी आला आणि लाकडूचा आडदांड देह पाहून त्याला म्हणाला–"गुरुवर्य! माझे नांव हडकू! शरीर मोठे आणि लठ्ठ व्हायला काही औषध किंवा जादू मंत्र असेल तर सांगा! माझे लग्नाचे वय झाले असून ही माझ्या या हडकुळ्या देहाकडे पाहून कोणी आपली मुलगी मला द्यायला तयार होत नाही."

जिवात जीव आल्यासारखा लाकडू थोडा सरळ बसून म्हणाला–"हा सर्व या ताइताचा महिमा आहे!"

"मला कळू दे तरी तो महिमा!" हडकू म्हणाला.

लाकडूने आपल्या सदऱ्याचा ताईत सोडून हडकूच्या सदऱ्याला शिवून दिला आणि म्हणाला–"मी दृष्टीआड होईपर्यंत याचा महिमा कळणार नाही. तुला हा ताईत कधी नकोसा वाटला की हा आणखी कोणाच्या तरी सदऱ्याला शिवून टाक. काढून फेकून देऊ नकोस. तुला विस्तवाचे चटके बसतात तसे याचे चटके बसतील." सुटलो बुवा! असे मनाशी म्हणत लाकडूने तेथून पाय काढला.

लाकडू दृष्टीआड होईपर्यंत पहात राहल्या नंतर हडकूनें आपल्या देहाकडे पाहिले. त्याला घेरी आल्यासारखे झाले. तो आपला स्थूल देह घेऊन आपल्या गावी गेला. परंतु त्याच्या त्या विकृत देहाला पाहून कोण आपली मुलगी त्याला देणार? तेव्हां हडकू निराश होऊन परतला.

आतां हडकूला त्याचा अस्थिपंजर देहच बरा होता असे वाटू लागले. त्याच्या समोर देखील लाकडूसारखा पोटाचा प्रश्न उभा राहला. त्याने भगवी वस्त्रे धारण केली आणि भिक्षा मागू लागला. परंतु तसे फिरणे त्याला स्थूल देहामुळे कष्टाचे वाटू लागले. देखील चार घरे फिरल्यावरच तो धापा टाकू लागे.

वाजविली. त्या घरात एक अविवाहित स्त्री रहात होती. हडकूसमोर जो प्रश्न होता, तो तिच्यासमोर अगदी निराळ्या कारणामुळे उभा होता. ती दिसायला कुरूप होती, म्हणून तिच्याशी लग्न करायला कोणी तयार होत नसे. तिने दार उघडून भगवी वस्त्रे धारण केलेल्या हडकूला पाहिले व विचारले–"स्वामीजी! रूप चांगले व्हायला काही जादू मंत्र आहे का?"

हडकूला झोपेतून जागा झाल्यासारखे वाटले. तो म्हणाला–"आहे! हा ताईत आहे की!"

"तो ताईत मला देता का? देव तुम्हांला सुखी करील!" त्या बाईने अगदी गळ घातल्यासारखे विचारले.

हडकू आपला ताईत चटदिशी काढून तिच्या पोलक्याला शिवून देत म्हणाला–"मी दृष्टीआड झाल्यानंतर ताइताचा महिमा कळेल. तुला हा कधी नकोसा वाटला तर दुसऱ्या कोणाच्या तरी सदऱ्याला किंवा पोलक्याला बांधून टाक." असे सांगून हडकू तेथून निसटला.

ती बाई घरात गेली आणि आपले रूप पहायला एका मोठ्या आरशासमोर उभी राहली. परंतु ती दचकली कारण आरसा मोठा असूनही तिचा चतुर्थांश देहच त्यात

ती जमिनीवर पडून होती.

शेजारपाजारच्या लोकांनी येऊन विचारपूस केली. त्यांच्या बरोबर त्या गावच्या युवराणीची दासीमुद्धा होती. त्या अविवाहित स्त्रीला पाहून ती दासी पोट धरून हसू लागली. मनात म्हणाली–"आपल्या युवराणी सरकार गेली कित्येक वर्षे उदास आहेत. त्यांच्या तोंडावर कधी हसू म्हणून दिसलं नाही. हिला पाहून त्या नक्कीच हसतील." तिने त्या स्त्रीला युवराणीच्या उद्यानात बोलावून नेले.

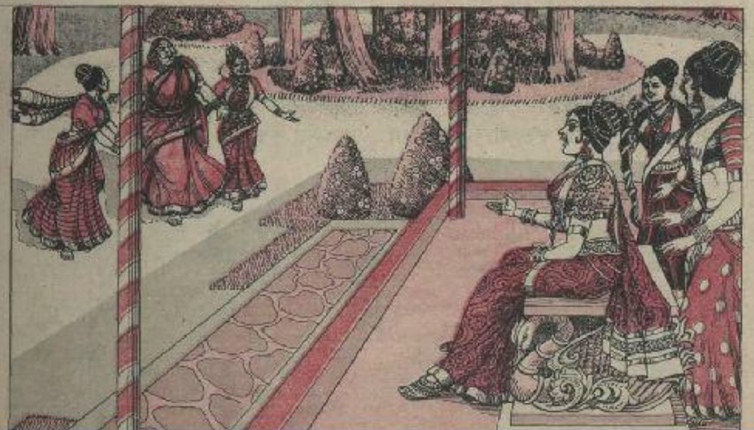
युवराणी सरकार एका ओटयावर उदास बसल्या होत्या. त्यांनी भुतासारख्या त्या स्त्रीला आपला देह कसाबसा संभाळत येत असतांना पाहिले आणि पोट धरून हसू लागल्या.

"किती वर्षांनी आज तू मला हसविलेस? असा कोणता महिमा आहे तुझ्यात?" तिने त्या अविवाहित स्त्रीला विचारले.

"महिमा आहे तो सर्व या ताइताचा!" ती म्हणाली.

"पाहू दे तरी मला तुझा तो ताईत!" युवराणी सरकार म्हणाल्या.

"पाहून काय? बांधून पहाल तर मजा येईल." असे म्हणत तिने आपल्या पोलक्यातला ताईत काढून युवराणीच्या पोलक्याला शिवून दिला व म्हणाली–"नकोसा

वाटला तर दुसऱ्याच्या पोलक्याला बांधून मोकळी हो!" असे सांगून ती तेथून पळून गेली.

अविवाहित स्त्री निघून गेल्यावर युवराणी पालखीत बसून राजवाड्यात निघाली. थोडे अंतर चालून गेल्यावर भोयांना 'ओझे' नेववत नाहीसे वाटू लागले. त्याच वेळी युवराणी एकाएकी ओरडली. घाबरून जाऊन भोयांनी पालखी जमिनीवर टाकली. पालखी मोडून गेली. मोडक्या पालखीतून युवराणी भुतीणीसारखी उठून बाहेर आली. तिला मोठ्या कष्टाने अंत:पुरापर्यंत दासदासी घेऊन गेले. बापाला पाहतांच युवराणी गळा काढून रडू लागली आणि घडलेली गोष्ट तिने सांगितली.

एकुलत्या एका मुलीची ती दुरवस्था पाहून बापाने तो ताईत काढून फेकून दिला. परंतु दुसऱ्या क्षणाला तो युवराणीच्या अंगरख्याला येऊन चिकटला आणि विस्तवासारखा जळ लागला. ते पाहून

दुसऱ्या क्षणाला राक्षसासारखा मोठा झाला. युवराणी पहिल्यासारखी नाजुक सुंदर दिसू लागली. राजासमोर उपासमार होण्याचा प्रश्नच नव्हता. परंतु त्याला वस्त्रे लहान वाटू लागली, सिंहासन लहान वाटू लागले व राजमुकुट डोक्याला बसेना. राजाच्या प्रतिष्ठेचा प्रश्न होता.

राजाने चौकशी करून त्या अविवाहित स्त्रीकडून हडकूचा व त्याच्याकडून लाकडूचा शोध काढला व ताईत देणारा मूळ मनुष्य कोण याचा शोध सुरू केला. परंतु काहीच कळले नाही. तेव्हां दरबारात त्याने ताइताची कथा सांगून तो ताईत बांधून घेणाऱ्याच्या पोटापाण्याची व्यवस्था करून देण्याचे वचन दिले.

तेव्हां एक मनुष्य पुढे आला. लाकडूला ताईत बांधणाराच तो होता. त्याने स्थूल शरीर धारण करणे स्वीकारले आणि राजाच्या कृपेने तो आयुष्यभर सुखी झाला.

लबाड गवळी

पन्ना नावाच्या गावी राम्ना नावाचा एक गवळी रहात असे. त्याची बायकोदेखील लबाड होती. ती दोघं दुधात स्वस्त वस्तू मिसळून ते विकत असत. त्यांच्या जवळ गाई म्हशी पुष्कळ होत्या व त्या पुष्कळ दूधदेखील देत असत. परंतु दोघं लोभाला बळी पडून मिसळ दूध गावकऱ्यांना विकत असत आणि पुष्कळ पैसे मिळवीत असत.

त्याच गावात निळू नावाचा एक गवळी रहात असे. तो प्रामाणिकपणाने दुधाचा धंदा करी. त्याच्याकडे दोनच गाई आणि दोनच म्हशी होत्या. त्या दूधदेखील कमीच देत होत्या. परंतु तेवढ्या दुधावरच एका मुलाचे व नवराबायकोची पोटे भरत. त्याच्या मित्रमंडळींनी त्याला किती सांगितले की दुधात थोडे पाणी घालून दूध विकलेस तरी मोठे पाप लागेल असे थोडेच आहे. अरे हा धंदा आहे, यात खरं खोटं फार पहायचं नसतं; वगैरे. परंतु त्याने तिकडे दुर्लक्ष केले आणि सरळ मार्गाने धंदा करीत राहला. त्याचं दूध शुद्ध होते म्हणून तो राम्ना विके त्या दराने विकू शकत नव्हता. अर्थातच त्याला दोन वेळ पोटभर जेवण मिळणे कठीण वाटू लागले. पुष्कळदां तर त्यांना अर्धं पोटीच झोपावे लागे. तरी त्याने गाईंना किंवा म्हशींना द्यायचा तो दानापाणी देण्यात कधी कसूर केली नाही.

राम्नाची धनाशा अमर्याद होती. तो पैसे खर्च करून सोने विकत घेई, परंतु गाईंना व म्हशींना द्यायचा चारा व दाणापाणी बरोबर देत नसे. म्हणून त्याच्या गाई म्हशी दिवसेदिवस रोड होत गेल्या. त्यांचे दूधदेखील कमी होत गेले. तरी तो व त्याची बायको कमी झालेल्या दुधात

मैदा व पाणी मिसळून व चव नीट रहावी यासाठी थोडी साखर घालून रतीबाचे दूध घालीत राहूले.

इतके करून ही राम्ना दूध घाली त्याची चव बदललेली आढळे. त्याच्या गिऱ्हाइकांनी तक्रार करायला सुरवात केली, परंतु राम्ना शक्य तोंवर भांडण वाढवल्याशिवाय काम भागवून घेऊ लागला.

तो आपल्या गिऱ्हाइकांना सांगे–"काय करावे हो, हल्ली चाराच बदलला आहे. हिरव्या गवताऐवजी गाई म्हशींना वाळलेले गवत घालावे लागत आहे. म्हणून चवीत फरक भासतो आहे. परंतु पहा, वाळलेल्या गवताचे दूध प्रकृतीला चांगले असते, [illegible] आयुर्वेदाची माहिती असलेल्या वैद्याला विचारून पहा." त्याप्रणाणे तो तंतुशर्मा नावाच्या वैद्याला विचारून घ्यायला सांगे. त्याने त्या वैद्याला थोडे पैसे चारले होते व तो राम्नाच्या इच्छेप्रमाणे दूध प्रकृतीला चांगले असल्याचे सांगे. म्हणे–"आमच्या वैद्यक शास्त्राप्रमाणे वाळलेले गवत खाणाऱ्या गाई म्हशींचे दूध आयुर्वृद्धीला उत्तम आहे!"

अशा तऱ्हेने राम्नाचा धंदा चालू असतां निळू गवळी किती नीती धर्म पाळत असून सुद्धा त्याचे फासे उलटेच पडत गेले आणि त्याचे कष्ट दिवसेदिवस वाढतच गेले.

गावाच्या पूर्वीकडील भागात एक चौधरी कुटुंब रहात असे. ते एक मध्यम वर्गीय कुटुंब होते. त्यांचे काही नातेवाईक शहराच्या मध्यभागी रहात होते. लग्नानिमित्त दूरदूरची नातेवाईक मंडळी चौधरी कुटुंबाच्या घरी पुष्कळ जमली होती. चौधरी बंधूत सर्वात धाकटा जो दीनू चौधरी त्याचे रवी आणि छवी नावाचे दोघे मुलगे फार हुशार होते. रवी मोठा होता, सुमारे अठरा वर्षांचा, इंद्रजाल विद्येत निपुण होता.

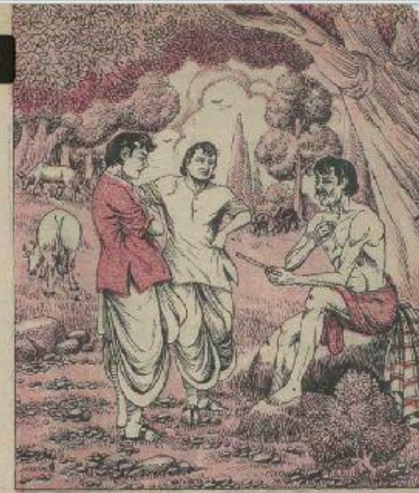
दोघे अगदी पहिल्याने खेडे गावात आले होते. म्हणून आनंदाने गावात हिंडत फिरत गमती पहात होते. कुंभाराचे चाक, हात-[illegible] नवीन वाटत होती. सकाळी उजाडल्यापासून संध्याकाळ होईपर्यंत गांवभर हिंडणे एवढेच काम होते त्यांना.

नातेवाईक पुष्कळ आले होते म्हणून चौधरी कुटुंबाला जेवढे जास्त दूध लागे तेवढे सर्व राम्नाच देत होता. दोघे भाऊ उजाडताच दूध पीत असत. परंतु शहरातले दूध प्यायची संवय असल्याने राम्नाच्या दुधात काही मिसळ असल्याचे त्यांना कळले नाही.

दोघे असेच एकदां हिंडत हिंडत माळरानात गेले तेथे त्यांना निळू गवळी आपल्या गाई गुरांना चरायला घेऊन गेलेला दिसला. गुरे शांतपणे चरत होती व निळू मुरली वाजवीत होता. त्याला मुरली छान वाजविता येत होती. दोघांना त्याची मुरली फार आवडली. दोघे त्याच्याजवळ गेले आणि मन लावून त्याची मुरली ऐकू लागले.

त्याने मुरली वाजवायची थांबवतांच रवीने त्याला विचारले–"दादा! तुम्हांला बासरी किती छान वाजविता येते, हे कसं काय?"

"मुरलीवर मी नाही हे गाणे बसविले, मुला! माझ्या दुःखाकष्टातून हे गाणे आपोआप बाहेर येते आहे!" निळू म्हणाला.

"दुःख! तुम्हांला कसले दुःख?" त्याने विचारले.

"दुःख एक आहे का? पोटभर खायला मिळत नाही. अंगभर वस्त्र नाही. सामान्यपणे घरातले सर्वच अर्धपोटी राहतो." निळू म्हणाला.

ते ऐकून रवीला निळूची करुण कथा ऐकावीशी वाटली. सहानुभूतीने निळू विरघळला आणि त्याने आपल्या दुःखी जीवनाचे वर्णन करीत असतां राम्नाच्या लबाडीची गोष्ट सुद्धा संकोच सोडून सविस्तर सांगून टाकली.

"हे सर्व गांवकऱ्यांना तू सांगून नको का टाकायला?" रवीने विचारले.

"माझ्या बोलण्यावर कोणाचा विश्वास बसणार हो? गावातले वैद्यबुवा तंतुशर्मा राम्नाला अनुकूल तेच बोलतात. तो बोलतो ते गांवकऱ्यांना वेदवाक्यासारखे आहे." निळू हताश झाल्यासारखा म्हणाला.

"तसं कां म्हणतां दादा? तंतुशर्मा वैद्य आहे का? तो भूतवैद्य, मंत्रतंत्र वगैरे शिकला आहे वाटते? कधी मधून मधून अद्भुत अविश्वसनीय असे प्रयोग करतो का?" रवीने विचारले.

"तुम्ही कसं अगदी बरोबर ओळखलंत! तंतुशर्मा वैद्यकच फक्त करीत नाही, रोग्यांवर ताइतांचा व मंत्रातंत्रांचा प्रयोगदेखील करून पाहतो. त्यांच्या घराच्या आवारात

त्याने वश केलेली भुते राहतात असं गांवकऱ्यांना वाटतं. अमावास्येच्या रात्री तो त्यांचे आवाहन करतो, म्हणे." निळू म्हणाला.

"तू आपलं एक ग्लासभर दूध देऊ शकशील का?" रवीने त्याला विचारले.

त्या दिवशी दोघां भावांनी ग्लासभर दूध निळूकडून नेले व ते तापवून प्याले. त्याची चवच काही निराळी होती.

"राम्नाच्या दुधांत काही तरी गडबड दिसते आहे. आपण शहानिशा करून चोराला पकडले पाहिजे." रवी म्हणाला.

"कसं बुवा?" छबीने त्याला विचारले.

रवी थोडा वेळ विचार करून म्हणाला– "ठरलं रवी! जादू करून सर्व काम ठीकठाक होईल!"

गांवकऱ्यांच्या करमणुकीसाठी म्हणून रवीने जादूचे प्रयोग करण्याचे ठरवून त्यासाठी आवश्यक तयारी केली. त्या प्रयोगाच्या वेळी त्याने तंतुशर्माला मुख्य अतिथी म्हणून हजर राहण्यास विनंती केली.

तो त्यांना म्हणाला–"काका! तुम्हांला सर्व विद्या अवगत आहेत. आम्ही तुमच्यासमोर पोरं आहों. तुम्ही आलात तर आमचा उत्साह वाढेल." स्तुती ऐकून तंतुशर्मा खूष झाला. येऊन सर्वांच्या पुढे बसला.

दुधाचा राहील असे रवीने प्रेक्षकांना जाहीर केले आणि राम्नाच्या दुधाचा एक ग्लास व निळूच्या दुधाचा एक ग्लास भरून त्यावर त्यांची नांवे लिहून दोन्ही ग्लास एक मेजावर ठेवून दिले. सर्वांना ते ग्लास व त्यावर लिहिलेली नांवे स्पष्ट दिसत होती.

नंतर रवीने प्रयोग सुरू केले. त्याने अनेक अद्भुत जादूचे प्रयोग करून प्रेक्षकांना आश्चर्यचकित करून सोडले. रवीला दैवी शक्ती प्राप्त असल्या पाहिजेत, असे गावकऱ्यांना वाटू लागले. भुतपिशाच्चांना वश करण्यात तो तंतुशर्माची बरोबरी तर करूच शकेल, कांकणभर त्याच्याहून जास्तच असेल असेदेखील सर्वांना वाटू लागले. अशा तऱ्हेने गांवकऱ्यांच्या मनांत आपल्या जादू मंत्राचा पूर्ण पगडा बसल्याची खात्री करून घेऊन चोराला पकडून द्यायच्या प्रयोगाला रवीने सुरवात केली.

तो गांवकऱ्यांना म्हणाला–"माझ्या हातांत जी भुते आहेत ती दमलेली आहेत, म्हणून बाहेर येण्याचे साहस करणार नाहीत. तरी त्यांना माणसांसारखी कॉफी प्यायला फार आवडते. म्हणून मी त्यांच्यासाठी आतां कॉफी तयार करतो. बंधू व भगिनींनो! आपण मनुष्य मिसळ नसलेले

पदार्थंच खायला प्यायला जातो. भुतांचे तसंच असते. त्यांना मिसळ पदार्थ खायला किंवा प्यायला दिले तर ती गडबड करतात. मिसळ पदार्थ ओळखण्यात ती आपणांहून जास्त हुशार असतात. ही गोष्ट मी तुम्हां सर्वांना आतांच दाखवून देतो!"

असे सांगून रवीने दोन टेबलांवर दोन रिकामे ग्लास ठेवले. एका भांड्यातले काफीचे डिकांक्शन (म्हणजे कॉफीचा काढा म्हणा पाहिजे तर), दोन्ही ग्लासात थोडे थोडे ओतले; नंतर निळूने दिलेले दूध एका कॉफीच्या ग्लासात ओतल्याबरोबर उत्तम कॉफी तयार झाली. रंगदेखील चांगला व वासदेखील उत्तम. तसंच त्याने रवीने

दिलेले दूध काफीच्या दुसऱ्या ग्लासात ओतले. त्याबरोबर त्या ग्लासातली काफी काळ्या शाईसारखी काळी झाली.

ती दाखवीत रवी सर्व प्रेक्षकांना म्हणाला–"बंधु व भगिनींनो! राम्नाचे मिसळ दूध भुतेदेखील प्यायला तयार नाहीत. तुम्ही मात्र मनुष्यांसारखे मनुष्य असून ते पितां आहां, हे किती आश्चर्य म्हणावयाचे?"

रवीने केलेल्या जादूच्या प्रयोगाचा परिणाम गावकऱ्यांच्या मनावर इतका पडला की त्याच्या बोलण्यावर त्यांचा पूर्ण विश्वास बसला आणि ते राम्नाला त्याच्या फसवेगिरीबद्दल शिव्याच देऊ लागले. त्यानंतर राम्नाची लबाडी चवाठ्यावर आली. त्याच्या घराची झडती घेतली तेव्हां त्याच्या घरांतून मैद्याची पोती बाहेर पडली. गांवकऱ्यांनी राम्नाला गावाबाहेर हाकलले आणि त्याच्या सर्व गाई म्हशी निळूला दिल्या. तंतुशर्माने आपली चूक कबूल केली. त्याने गांवकऱ्यांची क्षमा मागून

शहरांत परत गेल्यावर रवी व छवीने आपल्या मित्रांना या सर्व प्रयोगाचे वर्णन करून सांगितले तेव्हां त्यांनी रवीला "दूध पाण्यासारखे कसे काय करून दाखविलेस?" विचारले.

रवी म्हणाला–"टिंक्चर आयोडिनने!"

मित्रांनी विचारले–"म्हणजे आपण जखमेला लावतो तेंच ना?"

तो म्हणाला–"होय! ते पाण्यात मिसळून कॉफी डिकॉक्शन सारखे तयार केले. बाकीचा जादूचा प्रयोग हा रसायन शास्त्राचाच प्रयोग आहे. आयोडिन पिठाच्या पदार्थांना लागले तर पीठ काळे होते. राम्ना दुधात मैदा पुष्कळ मिसळत होता हे मला कळले होते. पीठ कालविले असल्याने दूध काळे झाले. निळूचे दूध शुद्ध होते म्हणून ते काळे झाले नाही."

त्याचे मित्र म्हणाले–"शाबास रवी, शाबास!"

आळशी

फार जुनी गोष्ट आहे. एका राजाला उशिरां उठायची एक वाईट संवय लागली होती. दररोज तो उठल्यावर आपला प्रातर्विधी वगैरे उरकून दरबारी व मंत्र्यांना भेटे. तेव्हांपर्यंत जेवायची वेळ होऊन जाई. यामुळे राजाला व त्याच्या दरबारी व मंत्री वगैरेंना फार कष्टाचे वाटत होते. राजाने ही संवय जावी म्हणून मंत्र्याचा सल्ला विचारला.

मंत्र्याने सल्ला दिला–"महाराज! उजाडताच गोड संगीत ऐकवून आपणांस जागे करण्यासाठी काही सनई चौघडा वगैरे वाजंत्री वाजवणाऱ्यांना नेमावे. आपणांला सहजी जाग येईल."

राजाने त्याच दिवशी काही वाजंत्री वाजविणाऱ्यांना नेमले. त्यांनी पहाटे उठून चौघडा व इतर वाजंत्री वाजवायला सुरवात केली. राजाची झोप मोडली. परंतु साखरझोप मोडल्यामुळे महाराजांना भयंकर राग आला. त्यांनी लगेच आपल्या शिपायांना बोलावून वाजंत्री वाजविणाऱ्या पैकी प्रत्येकाला चार चार फटके द्यायला सांगितले आणि पुन्हां झोपला.

दुसऱ्या दिवशी काय वाटेल ते होवो, पहाटे उठायचे, असे राजाने मनाशी ठरविले. पहाटे वाजंत्री वाले आले, परंतु आवाज मोठा झाला तर फटके बसतील या भीतीने काही बोलल्याशिवाय परत निघून गेले. राजा नेहमीच्या संवयीप्रमाणे उशिरां जागा झाला. त्यादिवशी वाजंत्रीवाल्यांनी त्याला उठविले नाही. त्याने ताबडतोब त्यांना बोलाविले आणि त्यांना सोंपविलेले काम त्यांनी ठरल्या वेळेला केले नाही याबद्दल प्रत्येकाला चार चार फटके देण्याची शिक्षा ठोठावली.

बोलणारे वासरू

एका खेडेगावात व्यंकू नावाच्या एका शेतकऱ्याकडे एक वासरू होते. शेतकऱ्याचे लग्नबिग्न झाले नव्हते म्हणून व्यंकू घरात एकटाच होता. त्याचे त्याच्या वासरावर फार प्रेम होते. इतका सुंदर गोऱ्हा देवाने दिला, परंतु त्याने त्याला बोलण्याची शक्ती दिली नाही, याचे व्यंकूला आश्चर्य वाटे. दिली असती तर किती बरे झाले असते, त्याला वाटे.

'हळूहळू तीच गोष्ट मनात घोळत राहल्याने मनोव्याधी सारखी वाढू लागली. म्हणून तो सर्व ओळखीच्या लोकांना विचारू लागला–"काय हो माझ्या गोऱ्ह्याला बोलायला शिकवायला काही उपाय आहे का? असला माहीत सांग."

"गोऱ्हा बोलणार? तुझे डोकं फिरलं आहे का?" असे सर्व त्याला विचारू लागले.

परंतु व्यंकूच्या डोक्यातलं ते वेड गेले नाही. साधू, संन्यासी, योगी वगैरेंना मंत्रविद्या अवगत असते असे त्याने ऐकले होते. हिमालय पर्वतात जाऊन एखाद्या योग्याला विचारून घ्यावे, गोऱ्ह्याला बोलायला शिकवायला काही तरी मार्ग निघेलच असे त्याला वाटू लागले. त्याने आपल्या गोऱ्ह्याच्या चारा पाण्याची व्यवस्था चांगली ठेवायला एका विश्वासपात्र नोकराला नोकराला नेमले आणि तो स्वतः हिमालय पर्वतात निघून गेला. त्याने त्याला भेटलेल्या प्रत्येक बैराग्याला विचारून पाहिले, परंतु त्याचा काही उपयोग झाला नाही.

शेवटी त्याचे पुण्य फळाला आल्यासारखा एक साधू त्याला भेटला. त्याने व्यंकूला एक मुळी दिली व ती गोऱ्ह्याला खायला दिली तर गोऱ्हा बोलू लागेल असे त्या साधूने सांगितले.

[illegible] लागला.

"मी इतके दिवस दिसलो नाही म्हणून बिचाऱ्याच्या मनाला किती वाईट वाटलं?" असे मनात म्हणत त्याने बरोबर आणलेली मुळी वासराला खायला दिली व म्हणाला– "आता तुला बोलतां येईल! तुझ्या मनात येईल ते तुला मोकळेपणी सर्वांना सांगतां येईल."

वासराने मुळी खाल्ली आणि म्हणाले– "इतके दिवस कोठे गेला होतास?"

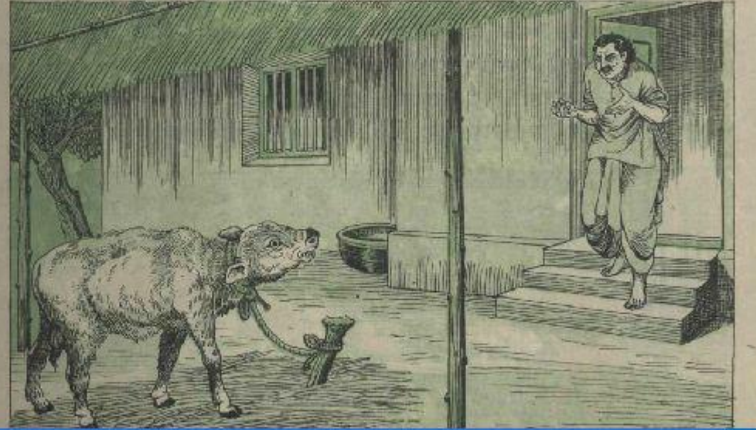
व्यंकूचा आनंद गगनात मावेना. त्याला कोणकोणते कष्ट सहन करावे लागले हे त्यांने त्या वासराला सांगितले व म्हणाला–

"उन्हात f रू नकोस. झोपडीत खुश पाय पसरून पडून रहा."

"तुम्हांला काय? तुम्ही गादीवर पाय पसरून झोपतां. वाळलेल्या गवतावर झोपले तर त्याची कुसळे बोचतात. तुम्ही आपली एक गादी गोठ्यात घालून दिलीस तर मला छान झोपतां येईल." गोऱ्हा म्हणाला.

"अरे! किती छान बोलायला शिकलास रे? हे गांवकऱ्यांना कळलं तर दृष्ट लागेल तुला, चल!" असे म्हणत व्यंकूने वासराला गोठ्यात नेऊन बांधून ठेवले.

नंतर व्यंकू जेवायला बसला असतां "अहो, व्यंकोजी!" अशी मोठ्याने वासराने हाक मारली.

"काय रे!" असे म्हणत व्यंकू गोऱ्ह्या-कडे धांवत गेला.

"काय हो, तुम्ही एकट्याने जेवता आहां का? आम्ही मातीचा वास घेत चरत फिरलं पाहिजे नाही का? आज खायला थोडीशी पेंड घेऊन ये." वासरू म्हणाले.

व्यंकूने जास्त काही बोलल्याशिवाय वासरू म्हणाले ते केले.

"हे काय रे, खायला भुसाच का? आणि त्यात किती पाणी? आणखी कायकाय काटक्या कुटक्या घातल्या आहेस? एखादा दोसा, वडा वगैरे वगैरे कालवून घाल. खायचे ते रुचकर नको का असायला?" असे व्यंकूला वासराने विचारले.

व्यंकूचे डोळेच पांढरे झाले. परंतु गोऱ्हा म्हणाला ते त्याने मुकाट्यानं केले.

अशा तऱ्हेने वासरू प्रत्येक वस्तू व्यंकूला सांगून मागून घेऊन खाऊ पिऊ लागले. एके दिवशी रात्री व्यंकू नेहमीप्रमाणे झोपला असतां वासराने जोराने हाक मारली— "अहो व्यंकोजीराव! डास चावताहेत हो!"

काठी घेऊन वासराला झोडपू लागला.

काठीचा मार असह्य झाल्याने गोऱ्हा ओरडू लागला—"अहो रामराव! अहो श्री निवासराव! अहो गणोजी! वांचवा हो वांचवा! मला ठार करतो आहे!"

व्यंकोजीला कोणी चोर मारतो आहे, असे वाटून शेजार पाजारचे लोक धावून आले आणि त्यांनी काळोखात व्यंकूलाच चोर समजून त्याचे डोके फुटेपर्यंत त्याला बडविले.

"मेलो रे मेलो!" असे म्हणत व्यंकू तडफडू लागला.

"मरतो आहेस होय? मर!" वासरू म्हणाले.

घडलेले सर्व वृत्त ऐकून मारणारांनीच व्यंकूच्या जखमांवर मलम लावले आणि पट्टी बांधून ठेवली.

काही काळ गेल्यावर व्यंकूने पुन्हां हिमालयाकडे धांव घेतली.

महाभारत

धर्मराजाचा राज्याभिषेक झाल्यावर कृष्ण बरेच दिवस हस्तिनापुरातच राहिला. त्यानंतर आपले वडील वसुदेव यांना भेटावे असे त्याला वाटले. म्हणून सात्यकी आणि सुभद्रा दोघांना बरोबर घेऊन द्वारकेला आला.

महाभारत युद्धाचे वर्णन कृष्णाच्या तोंडी वसुदेवाला कळले. त्याचा एकुलता एक नातू अभिमन्यू, युद्धात मरण पावल्याचे ऐकून त्याला फारच वाईट वाटले.

मध्यंतरी धर्मराजाने अश्वमेध यज्ञासाठी आवश्यक धन हिमालय पर्वतावरून आणण्याचा निश्चय केला. पांडवांनी आपले चतुरंग सैन्य युद्धासाठी तयार करविले आणि धृतराष्ट्र, गांधारी, कुंती यांचा निरोप घेऊन ते हिमालय पर्वताच्या मोहिमेवर निघाले. ते मोठमोठी अरण्ये नदनद्या ओलांडीत हिमालय पर्वतावर गेले आणि मरुतने ज्या जागी धन संचय करून ठेवला होता ती जागा शोधू लागले.

एके दिवशी रात्री त्यांनी उपवास केला व जागरण करून आणि दर्भासनावर बसून शंकराचे ध्यान केले. दुसऱ्या दिवशी शंकर, कुबेर आणि मणिभद्राची आराधना करू लागले. नंतर त्यांनी भूत पिशाच्चांना द्यावयाचा बली दिला आणि जमिनी-खाली पुरलेले धन खणून काढण्याच्या प्रयत्नाला लागले. त्यांत त्यांना तांबे, पातेली, तपेली, ताटे, पराती, वेळण्या वगैरे अनेक भांडी मिळाली. ती सर्व सोन्याची

होती. ती घेऊन जाण्यासाठी असंख्य उंटांचा घोडयांचा आणि अशाच अनेक तऱ्हेच्या वाहनांचा उपयोग करावा लागला. त्या सर्वांना घेऊन पांडव हस्तिनापुरी आले.

अश्वमेध यज्ञाची सुरवात होणार असे कळल्यावर श्रीकृष्ण प्रद्युम्न व सात्यकी इत्यादिकांना बरोबर घेऊन हस्तिनापूरला निघाला. त्याच्याबरोबर सांब, चारुदेष्ण, आणि कृतवर्मा, सुभद्रेसह बलराम देखील निघाले. धृतराष्ट्र स्वतः व विदुर त्यांच्या स्वागतार्थ सामोरे आले. श्रीकृष्ण ठरल्याप्रमाणे युयुत्सूच्या महालात आपल्या सर्व परिवारासह उतरला.

तिला मुलगा झाला. परंतु मुलगा जन्मल्यावर रडला नाही. प्रेतासारखा निष्प्राण पडून होता. सर्वांच्या आनंदा उत्साहावर पाणी पडले. सर्व किंकर्तव्यविमूढ स्थितीत असतां कृष्णाला बोलावून आणायला कुंती निघाली. त्याच वेळी सात्यकीला बरोबर घेऊन कृष्ण स्वतःच आला. सुभद्रा, द्रौपदी वगैरे स्त्रिया रडत होत्या. कुंतीने कृष्णाला पाहताच कळवळून विचारले–" कृष्णा! आतां काय करायचें रे? तूच रक्षण केलेस तर होणार! दुष्ट अश्वत्थाम्याने टाकलेल्या अस्त्रामुळे तुझ्या भाच्याचा मुलगा मृतावस्थेत जन्मला आहे. याला काय वाटेल ते करून वांचव! आमच्या वंशाचा हाच एक अंश उरला आहे."

त्याचप्रमाणे सुभद्रा, उत्तरा, द्रौपदी कृष्णाला काकुळतीने विनंती करू लागल्या. उत्तराला तर वेडच लागल्यासारखे झाले. ती बेशुद्ध होऊन पडली.

कृष्णाने त्याला धरून आपल्या पायांवर ताठ उभे धरले. तेव्हां त्या मुलांत एकाएकी चैतन्य आले. सर्वांना आनंद झाला. ब्राह्मणांनी त्या मुलाला आशीर्वाद दिला. पांडव वंशाची सत्वपरीक्षाच होती ती. ती परीक्षा झाल्यावर तो जन्मला म्हणून कृष्णाने त्याचे नाव परीक्षित असे ठेवले. सर्व थोर स्त्रीपुरुषांनी मृत्यूच्या दाढेतून वांचलेल्या त्या

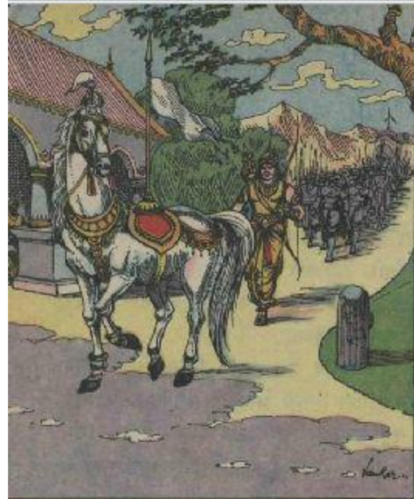
त्याची वाढ होऊ लागली.

परीक्षिताला पहिला महिना पुरा झाला त्याच दिवशी पांडव हिमालय पर्वतावरचे धनवैभव घेऊन परतले. ते येणार हे कळल्यावर सर्व हस्तिनापूर शहर त्यांच्या स्वागतार्थ सजविण्यात आले. यादव पांडवांना सामोरे गेले. पहावे तिकडे नृत्यगायन चालू होते आणि मंगलवाद्ये वाजत होती. मोठ्या समारंभाने पांडवांनी हस्तिनापुरात प्रवेश केला. त्यांना नातू झाल्याचे आणि तो मृतावस्थेत जन्मला असतां कृष्णाने त्याला पुनर्जन्म दिल्याचे ऐकून पांडवांना परमानंद झाला. त्यांनी कृष्णाच्या दर्शनाला जाऊन त्याचे आभार मानले.

त्यानंतर धर्मराजाने व्यास आणि कृष्ण दोघांची परवानगी घेऊन अश्वमेध यज्ञाचा प्रारंभ करण्यासाठी चैत्र पौर्णिमेला यज्ञदीक्षा घेतली. यज्ञाच्या घोड्यात कोणकोणती लक्षणे असावीत याची माहिती असलेले सूत व ब्राह्मण याच्याकरवी निवड करावयाची होती. त्यानंतर तो घोडा देश देशांतरात फिरण्यासाठी सोडावयाचा व तो जगभर फिरून परतणार.

अश्वमेध यज्ञ चालू असतां धर्मराजाने यज्ञदीक्षा घेतली असल्या कारणाने, भीमाने नकुलाच्या मदतीने राज्यव्यवस्था पहावयाची, अर्जुनाने यज्ञाच्या अश्वाबरोबर जाऊन त्याचे रक्षण करावयाचे आणि सहदेवाने सर्व कौटुंबिक व्यवस्था पहावयाची असे ठरले.

अश्वमेध यज्ञाच्या अश्वाबरोबर त्याच्या रक्षणार्थ अर्जुन निघाला तेव्हां धर्मराज त्याला म्हणाला—"अर्जुना! तू यज्ञाच्या अश्वाबरोबर त्याच्या रक्षणार्थ जात आहेस. वाटेत कोणी क्षत्रियाने आह्वान केलेच तर त्याच्याशी वैर केल्याशिवाय त्याचे मन वळवून घे आणि त्याला या यज्ञास हजर राहण्यास निमंत्रण दे!"

धर्मराजाने स्वतः अश्वमेधाचा घोडा सोडला आणि घोड्याच्या पाठीमागून गांडीव धारण करून अर्जुन निघाला, तेव्हां नागरिकांची गर्दी रस्त्यांच्या दुतर्फा निरोप देण्यासाठी आणि गंमत पाहण्यासाठी उभी राहली. अश्वाबरोबर त्याच्या खाण्या-

असलेला याज्ञवल्क्यांचा एक शिष्य, वेद-वेदांगांचा चांगला अभ्यास असलेले असे ब्राह्मण आणि काही क्षत्रियदेखील निघाले. पांडवांनी जिंकलेल्या सर्व प्रदेशात तो घोडा निर्विघ्नपणे फिरला.

कोणाशी शक्यतोंवर युद्ध करू नकोस, असे धर्मराजाने सांगितले होते तरी अर्जुनाला वाटेत कित्येक ठिकाणी युद्ध करावे लागले. त्याला वाटेत किरात, यवन आदिकांनी आह्वान केले. त्यांच्याशी युद्ध करावे लागले. अनेक आर्यक्षत्रियांनी देखील यज्ञाच्या घोड्याला अडविले. परंतु सर्व युद्धात अर्जुन विजयी झाला.

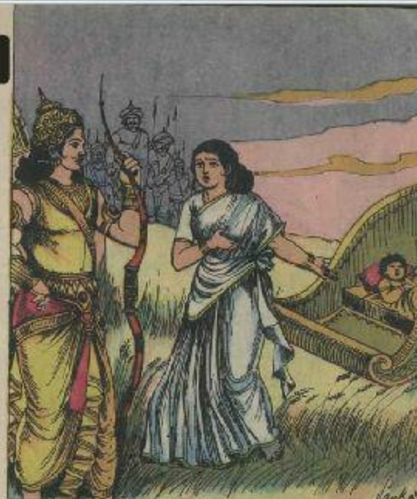
महाभारत युद्धात अर्जुनाच्या हाती मरण पावलेल्या त्रिगर्ताच्या मुलांनी व नातवंडांनी अश्वमेध यज्ञाच्या अश्वाबरोबर अर्जुन येतो आहे हे कळल्यावर त्याच्याशी युद्ध करण्याचे ठरवून घोड्याला अडविले. अर्जुन त्यांच्याशी प्रेमाने बोलायला गेला असतां त्याच्या त्या सद्व्यवहाराकडे दुर्लक्ष करून त्यांनी अर्जुनावर बाण सोडले. त्रिगर्तांचा सेनापती सूर्यवर्मा याच्याशी अर्जुनाला युद्ध करावे लागले. त्याने सूर्यवर्मा, केतुधर्मा, धृतवर्मा व इतर अठरा त्रिगर्त वीरांना ठार केल्यावर उरलेले लोक त्याला शरण आले.

मुलगा वज्रदत्त अर्जुनाशी युद्धाला आला. अर्जुनाने त्याचा पराभव केला, परंतु त्याला ठार न करतां जिवंत सोडून दिले आणि अश्वमेध यज्ञप्रसंगी उपस्थित राहण्यास निमंत्रण दिले.

त्यानंतर त्याचे सैंधवांशी युद्ध झाले. अर्जुनाने सैंधवांचा पूर्ण पराभव केला. भारत युद्धात अर्जुनाच्या हाती सैंधव जयद्रथाचा वध झाला होता. त्याची बायको दुःशला ही धृतराष्ट्राची एकुलती एक मुलगी होती. तिचा मुलगा सुरथ यज्ञाश्वाबरोबर स्वतः अर्जुन आला असल्याचे ऐकतांच त्या धक्याने मरण पावला.

तेव्हां दुःशला आपल्या तान्ह्या नातवाला एका रथात बसवून अर्जुनाकडे येऊन म्हणाली—"हादेखील तुझा नातूच, परीक्षितासारखाच आहे. याच्या तोंडाकडे पाहून सैंधवांचा संहार करू नकोस. त्यांची चूक झाली, त्यांना क्षमा कर. याच्या आजोबांनी तुमच्याशी फार वैर केले हे खरे आहे. ते विसर!"

अर्जुनाने आपल्या चुलत बहिणीला पोटाशी धरून तिचे सांत्वन केले आणि तिला तिच्या नातवाबरोबर तिच्या घरी पोंचते केले आणि घोड्याला घेऊन पुढे निघाला.

घोडा फिरत फिरत मणिपूरला येऊन पोंचला. त्यावेळी मणिपूरला बभ्रुवाहन राज्य करीत होता. तो अर्जुनापासून चित्रांगदाला झालेला मुलगा होता. आपले वडील आपल्या देशात आल्याचे कळल्यावर बभ्रुवाहन काही ब्राह्मणांना बरोबर घेऊन अर्जुनाच्या दर्शनास आला.

अर्जुनाला त्याची वागणूक पाहून राग आला. म्हणाला—"तू क्षत्रिय नाहीस का? मी गमतीखातर या बाजूला फिरायला आलो नाही. शस्त्रास्त्रे घेऊन यज्ञाश्वाच्या रक्षणार्थ आलो आहे. तू शूरासारखे या घोड्याला धरून ठेवून माझ्याशी युद्ध करायला हवं होते. परंतु तू शरण आल्या-

सारखा सरळ माझ्याशी बोलायला भेटायला येतो आहेस हे कसे काय ?"

ते ऐकून बभ्रुवाहनाचा स्वाभिमान जागा झाला. तो युद्धाची वस्त्रे धारण करून, रथात बसून अर्जुनाशी युद्धाला आला. भयंकर युद्ध झाले. दोघे द्वंद्वयुद्ध करीत असतां मूर्च्छित होऊन पडले. चित्रांगदा धावत आली आणि पती व पुत्र दोघांना बेशुद्धावस्थेत पाहून रडू लागली. थोड्या वेळाने बभ्रुवाहनाला शुद्ध आली. आई अर्जुनाला मूर्च्छितावस्थेत पाहून रडत असल्याचे त्याने पाहिले. आपण केलेल्या चुकीबद्दल त्याला फार पश्चात्ताप वाटू लागला आणि उपवास सुरू केला.

म्हणाली–"वेड्या! तुझे बाबा तुझ्या हाती मरण पावले असे वाटले का तुला? ते अजेय आहेत. मी आपली माया पसरवून तुला भ्रमात पाडले. मी तुला एक मणि देते तो त्यांच्या अंगाला नुसता लाव, ते तत्काळ उठून बसतील." बभ्रुवाहनाने मणि नेऊन अर्जुनाच्या अंगाला लावतांच अर्जुन झोपेतून जागा झाल्यासारखा उठून बसला.

अर्जुन प्रेमाने बभ्रुवाहनाला गाढ आलिंगन करून भेटला व उलूची, चित्रांगदा तेथेच असलेल्या पाहून त्याला फार आनंद झाला. तो त्यांना म्हणाला–"या युद्धभूमीवर तुम्ही सर्व कशासाठी आलां आहां?"

उलूची म्हणाली–"अर्जुना! तू भीष्माचार्यांचा अन्यायाने वध केलास. म्हणून तुला पाप लागले. त्या पापाचे शमन व्हावे यासाठी मी तुझ्या पुत्राच्या हाती तुझा वध करविला.

ते ऐकून अर्जुनाला फार आनंद झाला. त्याने बभ्रुवाहनाला अश्वमेध यज्ञाचे निमंत्रण दिले. बभ्रुवाहनाने अर्जुनाला एक दिवस त्याच्या घरी त्याचे आतिथ्य स्वीकारण्यास विनंती केली. परंतु अर्जुनाने त्याला घोड्याबरोबर नित्य रहावे लागणार असल्याने ते शक्य नसल्याचे सांगितले.

यज्ञाश्व समुद्रापर्यंत जाऊन इंद्रप्रस्थाकडे परतला. तो मगध देशाची राजधानी राजगृह येथे आला. तेथे मेघसंधी हा राजा राज्य करीत होता. तो अर्जुनाशी युद्धाला आला आणि अर्जुनाशी युद्ध करून युद्धात हारला.

अर्जुन त्याला म्हणाला–"तू लहान असलास तरी चांगला पराक्रम दाखविलास. येत्या चैत्र पौर्णिमेला आमचा दादा धर्मराज अश्वमेध यज्ञ करणार आहे. तू त्या यज्ञप्रसंगी आले पाहिजेस!"

अशातऱ्हेने अर्जुनाला घोड्याबरोबर जात असतां म्लेंछांबरोबर व एकलव्याच्या निषादांबरोबर, शकुनी मामांचा मुलगा गांधार देशाचा राजा व द्राविड राजा, यांच्याबरोबर आंध्राबरोबर आणि शेवटी ओड्र वगैरेंबरोबर युद्ध करावे लागले व जय मिळवून तो हस्तिनापूरला परत आला. चैत्र पौर्णिमाजवळ येऊ लागली. एक महिनाभर आधीपासून त्यासाठी तयारी चालू होती.

यज्ञसमारंभास असंख्य जनसमुदाय हजर होता. त्यात अनेक वेदशास्त्र पारंगत विद्वान बरोबर सात्यकी, प्रद्युम्न, सांब, कृतवर्मा आणि इतर यादव प्रमुखांना बरोबर घेऊन आले होते. चित्रांगदाला व उलूचीला बरोबर घेऊन बभ्रुवाहन आला होता.

अश्वमेध यज्ञ मोठ्या थाटामाटाने संपन्न झाला. धर्मराजाने अतिथीअभ्यागतांना निरनिराळ्या भेटी, नजराणे व दाने देऊन निरोप दिला. सर्वांनी यज्ञाची व त्यांना मिळालेल्या अतिथी सत्काराची दानधर्माची मुक्त कंठाने स्तुती केली. त्याच वेळी तेथे एक मुंगूस आला व म्हणाला–"तुम्ही सर्व या यज्ञाची फार प्रशंसा करीत आहां, परंतु कुरुक्षेत्रात अत्यंत दारिद्र्यात दिवस काढणाऱ्या एका मुनीने केलेल्या सातूच्या पिठाचे दान याहून मोठे आहे.

मुंगूस म्हणाला ते ऐकून सर्व आश्चर्यचकित झाले. त्यांनी त्याला विचारले–"तू कोण? कोठून आलास? शास्त्रोक्त विधीने झालेल्या यज्ञदानादी गोष्टीत तुला कोणती उणीव दिसली? खरे खरे सांग!"

मित्रभेद

[११]

राजकुमारीने विचारले तेव्हां विष्णुरूपात असलेला कोष्टी म्हणाला–"ए सुदर्शने! मी तुझ्यासाठीच आलो आहे. तुला प्रेमाने भेटायला!"

सुदर्शना म्हणाली–"प्रभो! तुम्ही देव आणि मी मानवजातीची स्त्री आपलं परस्पर प्रेम कसं?"

"प्रिये! तू माझी अर्धांगी, लक्ष्मी आहेस. तू मला ओळखले नाहीस का? तुला शाप मिळाल्याने मनुष्यजन्म घ्यावा लागला. आपल्याला काही काळ हा विरह सहन करावा लागणार होता. तरी मी मानव देह धारण करून काही काळ तुझा पती म्हणून राहल्यावर तू शापमुक्त होशील, म्हणून आलो आहे. कोणी इतर मानव तुझा पती होऊ नये व त्याच्या पासून तुझे संरक्षण व्हावे हाच हेतू. तेव्हां आपण गांधर्व विवाह करून घेऊं या." कोष्टी म्हणाला.

राजकन्येला परमानंद झाला. तिने त्याच्याशी विवाह करून पत्नीरूपाने राहण्यास मान्य केले.

अशातऱ्हेने विवाह झाल्यावर कित्येक दिवस दोघं परस्परांना भेटत राहली. मध्यरात्रीच्या सुमारास कोष्टी आपल्या गरुडवाहनावर राजकन्येकडे येई आणि उजाडण्यापूर्वी निघून जाई. निघण्यापूर्वी तो तिला वैकुंठलोकी जात आहे व परत रात्री येईन असे सांगून जात असे.

काही काळ लोटल्यावर राजकन्येच्या सखींना कोणी तरी पुरुष राजकन्येच्या महालात दररोज रात्री येऊन उजाडण्या-

पूर्वी निघून जात असल्याचा संशय आला. आपण निष्काळजीपणा दाखविल्याबद्दल महाराज व महाराणी रागावतील ही भीती त्यांना वाटू लागली. तरी ती गोष्ट गुप्त ठेवणे अशक्य वाटल्यावरून राजासमोर जाऊन त्या हात जोडून उभ्या राहल्या व राजाने विचारल्यावर त्याचे पाय धरून नम्रपणे म्हणाल्या–"महाराज! आम्हांला अभयदान देण्याची कृपा करावी! एक महत्वाची गोष्ट सांगणे भाग आहे!"

"अभयदान दिले! बोला, जे सांगावयाचे असेल ते!" राजा म्हणाला.

त्या म्हणाल्या–"महाराज! राजकन्येच्या रक्षणार्थ आम्ही रात्रंदिवस डोळ्यात तेल

नजर चुकवून तिला भेटून जातो. तो कसा येतो व कसा जातो हे आम्हांला कळले नाही. तो जिना चढून राजकन्येच्या शयनागारात जात नाही, कारण तसे केले तर आम्हांला नक्कीच कळेल. तो अंतःपुरात दाराने प्रवेश करीत नाही, कारण दारावर रात्रंदिवस कडक पाहरा असतो. आम्ही रात्री दहावाजेपर्यंत राजकन्येबरोबरच राहतो आणि त्यांची झोपायची वेळ झाली की आम्ही निघून येतो. पुन्हां पहाटे पांच वाजतां त्यांच्या खोलीत जातो. त्या मधल्या अवधीत त्यांनी बोलाविले तरच आत जातो. तेव्हां त्या अवधीतच कोणी येत जात असावा. तो कसा येतो व कसा परत जातो हे अंदाजाने देखील कळण्यासारखे नाही. आम्ही खरे खरे ते निवेदित केले आहे. या पुढे जे करावयाचे ते प्रभूच्या आज्ञेप्रमाणे होईल.

ते ऐकून राजा फार काळजीत पडला. उच्चकुळात जन्मली असून राजकन्येची ही वागणूक त्यांची मान खाली आणणारी आहे. यात त्याचा, राणीचा किंवा दासींचा बेफिकीरपणा काहीच नाही. मुलीच्या आई-वडिलांना सगळी कष्ट सुखे भोगावीच लागणार. असा विचार करून राजाने राणीला सर्व जाऊन सांगितले व म्हणाला–

पाहिजे!"

राणीला पायाखालची जमीनच खचल्यासारखे वाटले. धावत मुलीच्या खोलीत जाऊन तिने तिला विचारले–"तू कुलाचार सोडून अशी काय वागू लागली आहेस? कोण आहे तो तुझा यार?"

राजकन्या मान खाली करून लाजत म्हणाली–"आई! स्वतः नारायण गरुडावर बसून मला भेटायला येत आहेत."

ती अद्भुत बातमी ऐकून राणीला इतका आनंद झाला की तिला काय करावे आणि काय नाही, असे झाले. ती स्वतःच्या भाग्याचे आभार मानीत पतीकडे धावत जाऊन म्हणाली–"आपलं सर्वांचं भाग्य थोर आहे. आपण धन्य झालो. स्वतः श्रीमान् नारायण आपल्या मुलीसाठी दररोज येतो आहे हो! त्या दोघांचा गांधर्व विवाहदेखील झाला आहे. आज रात्री आपण खिडकीतून नारायणाचे दर्शन घेऊ या. तो आपल्या सारख्या सामान्य मानवांशी कधीच बोलणार नाही, म्हणा."

राजालादेखील अपार आनंद झाला. तो दिवस त्याला एका वर्षासारखा गेला. रात्र होताच दोघं राजाराणी खिडकीजवळ जाऊन बसली आणि आतुरतेने आकाशाकडे नजर लावून बसली. शंख, चक्र, गदा व

पद्म धारण करून कोष्टी गरुडवाहनावर बसून येत असलेला त्यांना दिसला. डोळ्याचं जणुंकाही पारणेच फिटल्यासारखा राजा राणीला म्हणाला–"आपण धन्य झालो! आपल्या पोटी स्वतः लक्ष्मीने जन्म घेतला. साक्षात् नारायण आपले जामाता झाले. मी आपल्या जांवयांच्या कृपाप्रसादाने सर्व जग जिंकू शकेन!"

ही घटना घडली त्यानंतर काही दिवसांनी विक्रमसेन चक्रवर्तीचे लोक सुप्रतिवर्मा जवळून खंडणी वसूल करायला आले. आतां स्वतः नारायणाचा श्वशुर असल्यामुळे सुप्रतिवर्माने चक्रवर्तीच्या दूतांचा यथोचित आदर सत्कारदेखील केला नाही.

म्हणून त्यांना राग आला व ते म्हणाले– "राजा! खंडणी स्वतः येऊन पोचती करण्याची वेळ टळली तरी तू ती पोचती केली नाहीस! ही गोष्ट विक्रमसेन महाराजांना राग येण्यासारखीच आहे. कोणी देव तुझ्या मदतीला धावून येईल असे वाटते आहे, वाटतं तुला?"

राजाने त्यांच्या त्या धमक्यांकडे दुर्लक्ष केले. दूतांनी चक्रवर्तीकडे जाऊन आपल्या अपमानाचे तिखट मीठ लावून मनाला आले तसे वर्णन करून सांगितले. विक्रमसेन चक्रवर्ती आपल्या सर्व सामंत राजांना बरोबर घेऊन ससैन्य सुप्रतिवर्माच्या राज्यावर चालून आला. त्याने कत्तल सुरू करताच प्रजा दूरदुरून पुंड्रवर्धन राजधानीत येऊन आक्रोश करू लागली. विक्रमसेनाचे सैन्य राजधानीकडे वळले. मंत्री, पुरोहित, नगर प्रमुख राजाकडे धावले.

राजा स्मित करून म्हणाला–"घाबरण्याचे काही कारण नाही. शत्रूचा नाश कसा करावयाचा हे मला माहीत आहे. कशी मोडते ती!"

त्याने मुलीला बोलवून गोड शब्दात राज्यावर आलेल्या प्रसंगाचे वर्णन केले व म्हणाला–"मुली! मी तुझ्या पतीच्या कृपा प्रतापाच्या आशेने शत्रूची पर्वा केली नाही. आज रात्री ते आले की उजाडण्याच्या आंत शत्रूचा नाश करायला त्यांना सांग."

कोष्टी रात्री आला तेव्हां राजकन्येने सर्व गोष्टी त्याला सांगितल्या.

तो स्मित करून म्हणाला–"प्रिये! हिरण्यकश्यपू, कंस, मधुकैटभांसारख्यांचा मी वध केला तेव्हां या क्षुद्र पामर मानवांचा वध करणे कठीण आहे का? मी त्यांचा सर्वनाश करतो, तू आपल्या वडिलांना सांग!"

सुदर्शनाने मोठ्या अभिमानाने दुसऱ्या दिवशी ती गोष्ट आपल्या वडिलांना सांगितली. त्याला फार आनंद झाला. उजाडण्याच्या आत विक्रमसेनाचा वध होईल, राजाने दवंडी पिटून जाहीर केले.

१४९. कोलोन कॅथिड्रल

सेंट पीटरच्या स्मृत्यर्थ बांधलेले हे कॅथिड्रल जर्मनीच्या कोलोन शहरांत आहे. गोथिक शिल्पकलेचा हा एक उत्कृष्ट नमुना आहे. याची कोणशिला इ. स. १२४८ मध्ये घातली गेली. पण त्याची निर्मीती १८८० पर्यंत पुरी झाली नाही. याच्या दोन्ही शिखरांची उंची ५०० फुटांहून जास्त आहे.

